

T.C.
ORDU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM FELSEFESİ BİLİM DALI

PRENS SABAHATTİN'İN SİYASET FELSEFESİ

YAZAR

Abdullah Safa ÇELİK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

Doç. Dr. Sait KAR

ORDU- 2024

TEZ KABUL SAYFASI

Abdullah Safa ÇELİK tarafından hazırlanan “**Prens Sabahattin’in Siyaset Felsefesi**” başlıklı bu çalışma, **26.01.2024** tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak, jürimiz tarafından **YÜKSEK LİSANS tezi** olarak kabul edilmiştir.

Başkan	Doç. Dr., Sait KAR Ordu Üniversitesi / Felsefe ve Din Bilimleri ABD	İmza
Üye	Prof. Dr., Cenan KUVANCI Ordu Üniversitesi / Felsefe ve Din Bilimleri ABD	İmza
Üye	Dr. Öğretim Üyesi, Hasan ATŞIZ Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi / Felsefe ve Din Bilimleri ABD	İmza

ETİK BEYANI

Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Abdullah Safa ÇELİK

ÖZET

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

İSLAM FELSEFESİ BİLİM DALI

PRENS SABAHATTİN'İN SİYASET FELSEFESİ

ABDULLAH SAFA ÇELİK

Prens Sabahattin, Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde etkili olan bir düşünür, yazar ve siyasetçidir. Siyasi düşünceleri, Osmanlı'nın modernleşme sürecinde önemli bir yer tutmuş ve dönemin siyasi tartışmalarına yön vermiştir. Prens Sabahattin, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı durmuş ve onların siyasi anlayışını eleştirmiştir. Ona göre, İttihat ve Terakki'nin tekçi ve merkeziyetçi politikaları, Osmanlı İmparatorluğu'nun etnik ve dini çeşitliliğini göz ardı ederek birlik ve beraberlik ilkesine zarar vermiştir. Prens Sabahattin, Osmanlı İmparatorluğu'nun çok kültürlü yapısını korumayı ve imparatorluğun tüm unsurlarını bir arada tutmayı savunmuştur. Ona göre, imparatorluk içindeki farklı topluluklar arasında eşitlik ve adaletin sağlanması, güçlü bir Osmanlı kimliğinin oluşmasına yardımcı olacaktır. Prens Sabahattin, hukukun üstünlüğünü ve anayasal düzeni savunmuştur. Ona göre, devletin sınırları belirleyen bir anayasaya ihtiyacı vardır ve devlet, hukukun üstünlüğü ilkesiyle yönetilmelidir. Adaletin sağlanması ve herkesin eşit şekilde hukuki koruma altında olması, toplumsal düzenin temelini oluşturur. Prens Sabahattin, ekonomik gelişmeyi ve refahı önemseyen bir düşünceye sahiptir. Modern tarım, sanayi ve ticaretin geliştirilmesiyle birlikte toplumsal refahın artacağına inanmıştır. Ekonomik kalkınmanın sağlanması, toplumun genel refahını yükseltecek ve insanların yaşam kalitesini artıracaktır.

Anahtar Kelimeler: Prens Sabahattin, Siyaset felsefesi, İslam Felsefesi.

ABSTRACT

DEPARTMENT OF PHILOSOPHY AND RELIGIOUS SCIENCES

DEPARTMENT OF ISLAMIC PHILOSOPHY

THE POLITICAL PHILOSOPHY OF PRINCE SABAHATTIN

ABDULLAH SAFA ÇELİK

Prince Sabahattin is a thinker, writer and politician who was influential in the last period of the Ottoman Empire. His political thoughts had an important place in the modernization process of the Ottoman Empire and shaped the political debates of the period. Prince Sabahattin stood against the Committee of Union and Progress and criticized their political understanding. According to him, the monist and centralist policies of the Committee of Union and Progress, by ignoring the ethnic and religious diversity of the Ottoman Empire, damaged the principle of unity and solidarity. Prince Sabahattin advocated preserving the multicultural structure of the Ottoman Empire and keeping all the elements of the empire together. According to him, ensuring equality and justice among the different communities within the empire would help to form a strong Ottoman identity. Prince Sabahattin defended the rule of law and the constitutional order. According to him, the state needs a constitution that defines borders and the state should be governed by the rule of law. The provision of justice and equal legal protection of all constitute the basis of the social order. Prince Sabahattin has a mindset that cares about economic development and welfare. He believed that social welfare would increase with the development of modern agriculture, industry and trade. Ensuring economic development will increase the general welfare of the society and increase the quality of life of people..

Key Words : Prince Sabahattin, Political philosophy, Islamic Philosophy.

ÖNSÖZ

Siyaset, insanlık tarihinin en temel konularından biridir. Toplumların yönetimi, iktidar ilişkileri, adalet, özgürlük gibi kavramlar siyasetin merkezinde yer alır. Bu alanda birçok düşünür, felsefeci ve siyasetçi önemli katkılarda bulunmuştur. Bu düşünürlerden biri de Prens Sabahattin'dir.

Prens Sabahattin, Osmanlı İmparatorluğu'nun son, yeni kurulmuş olan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin ilk dönemlerinde yaşamış ve siyasi düşüncesiyle dikkat çekmiş bir entelektüeldir. Onun siyaset felsefesini anlamak, hem yaşadığı dönemin sosyo-politik özelliklerini hem de ondan sonraki dönemde yaşananları anlamlandırmaya yardımcı olacaktır. Binaenaleyh bu araştırma, Prens Sabahattin'in siyasi fikirlerini ve düşüncelerini ele alırken aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu'nun o zamanki siyasî ve kültürel yönlerine de ışık tutacaktır.

Prens Sabahattin'in siyaset anlayışı, toplumsal adalet, özgürlük, demokrasi, iktidar ilişkileri gibi kavramları merkezine alır. Ona göre, bir toplumun sağlıklı işlenmesi ve insanların mutluluğu için adaletli bir yönetim, özgür bir ortam ve katılımcı bir demokrasi gereklidir. Prens'in bu düşünceleri, çağdaş siyasi düşüncenin temelini oluşturan ilkelerle örtüşür.

Prens Sabahattin, ayrıca Osmanlı İmparatorluğu'nun içine düştüğü çıkmazlardan kurtulabilmesi için kendi dönemindeki siyasi atmosferin eleştirisini yapar. Prens toplumsal sorunların kaynağını kendi bakış açısına göre halk üzerinde baskı kuran bir yönetimde ve haksız bir iktidar ilişkisinde bulur. O kendi siyaset anlayışıyla, bu sorunlara çözüm önerileri sunar ve toplumsal dönüşümün önemini vurgular.

Bu araştırma ile Prens Sabahattin'in siyaset felsefesi ortaya konulmaya çalışılacaktır. Onun düşüncelerini kavramak, sadece geçmişteki bir düşünürü anlamaya sebep olmayacak, aynı zamanda günümüzdeki siyasi tartışmalara ve sorunlara yeni bir perspektifle bakma imkânı da sunacaktır. Ayrıca, onun siyaset felsefesini anlamak, Türk siyasi düşüncesi tarihine de ışık tutacaktır. Prens Sabahattin'in düşüncelerini isabetli bir şekilde değerlendirme noktasında bilim dünyasına küçük de olsa bir katkı sunacağımızı düşünüyoruz.

Son olarak, araştırma boyunca destek ve yardımlarını benden esirgemeyen ve eleştirileriyle tezin olgunlaşmasına vesile olan danışman hocam Sn. Doç. Dr. Sait KAR'a, kıymetli düşünceleriyle teze değer katan Sayın Prof. Dr. Cenan KUVANCI ve Sayın Dr. Öğretim Üyesi Hasan ATŞIZ hocalarıma teşekkürlerimi sunarım.

Abdullah Safa ÇELİK

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
TEZ KABUL SAYFASI	ii
ETİK BEYANI	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
ÖNSÖZ	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR	viii
1. GİRİŞ	1
1.1 Araştırmanın Önemi	2
1.2 Araştırmanın Yöntemi.....	3
1.3 Siyaset Felsefesinin Konuları.....	4
1.4 Genel Hatlarıyla İslam Siyaset Felsefesi.....	5
2. PRENS SABAHATTİN'İN SİYASİ GÖRÜŞLERİNİN ARKA PLANI	8
2.1 Hayatı ve Eserleri	8
2.2 Prens Sabahattin'in Yaşadığı Dönemin Toplumsal ve Siyasi Özellikleri.....	15
2.3 Görüşlerinin Şekillenmesine Etki Eden Faktörler.....	20
3. PRENS SABAHATTİN'E GÖRE İNSAN, TOPLUM, DEVLET VE AHLAK TASAVVURU	26
3.1 Prens Sabahattin'in İnsan Tasavvuru	27
3.2 Prens Sabahattin'in Toplum Tasavvuru	33
3.3 Prens Sabahattin'in Devlet Tasavvuru	38
3.4 Prens Sabahattin'in Ahlak Anlayışı	44
3.5 Adil Bir Düzenin Kurulması İçin Yapılması Gerekenlere Dair Yaklaşımı	48
4. SONUÇ	53
KAYNAKLAR	55
ÖZGEÇMİŞ	61

KISALTMALAR

age.	: Adı geçen eser
b.	: Bin
Bkz.	: Bakınız
byy.	: Basım yeri yok
c.	: Cilt
çev.	: Çeviren
DİA.	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
Dr.	: Doktor
h.	: Hicrî
Hz.	: Hazreti
m.	: Miladî
md.	: Maddesi
mlf.	: Müellif
ra.	: Radiyallahu anh
s.	: Sayfa
sa.	: Salallahu Aleyhi vesellem
TDK.	: Türk Dil Kurumu
thk.	: Tahkik
trc.	: Tercüme
vb.	: Ve benzeri
vs.	: Ve saire
yy.	: Yayın yeri yok

1. GİRİŞ

Siyaset, bir arada yaşayan toplumların nasıl yönetileceği, iktidarın nasıl dağıtılacağı ve adaletin nasıl sağlanacağı gibi temel sorunlarla ilgilenmektedir. Bu bağlamda, siyaset felsefesi, siyasi düşüncenin teorik ve felsefi temellerini irdeleyen bir alan olarak önem kazanmaktadır.¹

Prens Sabahattin, Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde yaşamış ve siyasi düşünceleriyle öne çıkmış bir entelektüeldir. Onun siyaset felsefesi, toplumsal adalet, özgürlük, demokrasi, iktidar ilişkileri gibi temel kavramları ele alır ve bu kavramlar üzerinden iktidarın bu konulardaki yanlışlarına ciddi eleştiriler yöneltir.

Prens Sabahattin'in siyasi düşünceleri, çağdaş siyasi düşüncenin temel ilkeleriyle paralellik gösterir. Adaletin, özgürlüğün ve demokrasinin önemini vurgulayan düşünceleri, insan hakları ve eşitlik kavramlarıyla uyumlu bir şekilde işlenir. Ona göre bir toplumun sağlıklı işlemesi ve ilerlemesi ancak insanların mutluluğuna hizmet eden adaletli bir yönetim, düşünce ve fikir özgürlüğünün temin edildiği bir ortam ve katılımcı bir demokrasi ile mümkün olabilir.²

Prens Sabahattin, kendi bakış açısıyla halkı üzerinde baskı kuran ve politikalarında haksızlıklar olduğunu düşündüğü bir yönetim ilişkisi üzerinde durarak, toplumsal sorunların kaynağının neler olduğunu tespit eder. Onun siyasî anlayışı, bu sorunlara çözüm önerileri sunar ve toplumsal dönüşümün önemini vurgular.

Bu çalışma, Prens Sabahattin'in siyasi felsefesini anlamak ve değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Onun siyaset anlayışının tarihsel ve felsefi bir perspektif sunması, okurlara Prens Sabahattin'in düşüncelerini daha iyi anlama imkânı sağlar. Aynı zamanda, günümüzdeki siyasi tartışmalara ve sorunlara da yeni bir bakış açısı getirir.

İlk bölümde siyaset felsefesinin konuları ve ana hatlarıyla İslâm siyaset felsefesinin ne olduğu konuları işlenecektir. İkinci bölümde ise Prens Sabahattin'in yaşamı, eğitimi, sosyal çevresi ve eserleri hakkında kapsamlı bilgiler sunulacaktır. Bu, Prens Sabahattin'in düşüncelerini şekillendiren faktörlerin anlaşılmasına yardımcı olacak ve onun siyasi felsefesinin kökenlerini aydınlatacaktır. Üçüncü bölümde ise Prens

¹ Hızır Murat Köse, "Siyaset", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009), 37/294.

² Prens Sabahattin, *Türkiye Nasıl Kurtulabilir?*, çev. İnanç Keser (İstanbul: Bilgiesu Yayıncılık, 2002), 76.

Sabahattin'in siyasi düşüncesinin temel özelliklerine odaklanılacak, onun siyaset anlayışında insan, toplum, devlet, adalet, özgürlük ve demokrasi gibi kavramları nasıl işlediği üzerinde durulacaktır. Ayrıca onun siyasi ideallerinin ne olduğu da bu bölümde işlenecek konular arasında yer alacaktır. Çalışmanın sonuç bölümünde ise Prens Sabahattin'in Siyaset Felsefesi'nin siyasi tartışmalardaki yeri ve etkileri değerlendirilecektir.

Bu çalışmada, Prens Sabahattin'in siyaset felsefesini anlamak ve değerlendirmek amacıyla bazı analizler de yapılacaktır. Söz konusu analizler, onun kitapları ve onun hakkında yapılmış diğer araştırma ve incelemeler esas alınarak yapılmaya çalışılacaktır. Böylece, Prens Sabahattin'in düşüncelerinin Osmanlı ve Türk siyasi düşüncesine olan etkilerinin anlaşılmasına katkı sağlanacağı umulmaktadır.

1.1 Araştırmanın Önemi

Siyasi düşünce, toplumların yönetimine, adaletin sağlanmasına, özgürlüğün güvence altına alınmasına ve demokratik süreçlerin işleyişine yönelik temel kavramlar ve değerler üzerine odaklanır.³ Bu düşünce akımları ve teorileri, toplumların karşılaştığı sorunlara çözüm aramada ve geleceği şekillendirmede önemli roller almışlardır. Bu bağlamda, Prens Sabahattin'in Siyaset Felsefesi'nin, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerindeki siyasi düşünceyi ve atmosferi anlama konusunda yeni bir perspektif geliştirdiği söylenebilir.

Prens Sabahattin, çağdaşı olan siyasi düşünürlerin etkisiyle yetişmiş bir entelektüel olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun yaşadığı zorlukları ve çözüm arayışlarını derinlemesine analiz etmiştir. Siyasi düşüncelerini, eserlerinde sistematik bir şekilde ortaya koyarak, toplum yönetimi, adalet, özgürlük, demokrasi gibi temel kavramları ele almıştır.

Prens Sabahattin'in siyasî düşünce ve analizleri, günümüz siyasi tartışmalarına da ışık tutmaktadır. Adaletin nasıl sağlanacağı, demokratik süreçlerin nasıl işleyeceği, toplumsal eşitliğin nasıl sağlanabileceği gibi konular, günümüzde hâlâ tartışılan ve çözüm bekleyen meseleler arasında yer almaktadır. Prens Sabahattin'in fikirleri, bu konularda yeni bir bakış açısı sunarak çağdaş siyasi düşünceye katkıda bulunabilir.

³ Andrew Heywood, *Siyaset*, çev. Bekir B. Özipek (Ankara: Liberte Yayınları, 2006), 21.

Ayrıca, Prens Sabahattin'in siyaset felsefesi, Osmanlı ve Türk siyasi düşüncesinin evrimine de önemli bir etki yapmıştır. Onun düşünceleri, dönemin siyasi hareketlerine ve partilere ilham vermiş, reformist düşüncelerin yayılmasına katkıda bulunmuştur. Onun siyaset felsefesi, Osmanlı ve Türk siyasi düşüncesinde önemli bir kilometre taşı olarak görüldüğü için de dikkate alınmalı ve üzerinde düşünülmalıdır.

Prens Sabahattin'in siyaset felsefesinin günümüz siyasi düşüncesine olan katkısı, düşünce tarihimize yeni bir perspektif sunmasında ve güncel sorunlara farklı bir açıdan yaklaşabilme imkânı sağlamasında görülebilmektedir. Onun fikirleri, toplumun yönetimi, adalet, özgürlük, demokrasi gibi kavramlar üzerine düşünmek isteyenler için önemli bir kaynaktır. Bu çalışma, Prens Sabahattin'in siyasi düşünce dünyamıza katkılarını ve güncel siyasi meselelere yeni bir bakış açısı oluşturması adına sistematik olarak savunduğu bu fikir ve kavramların barındırdığı felsefeyi anlayabilmeyi amaçlamaktadır.

1.2 Araştırmanın Yöntemi

Prens Sabahattin'in Siyaset Felsefesi adlı bu çalışmada takip edilen araştırma yöntemi, çalışmanın temelini oluşturan analitik bir yaklaşımdır. Bu çalışmada, Prens Sabahattin'in siyasi düşüncesini anlamak, yorumlamak ve değerlendirmek amacıyla çeşitli kaynaklardan yararlanılmıştır.

Bu amaçla ilk olarak, Prens Sabahattin'in yazılı eserleri taranmış ve onun siyasî konulardaki görüş ve düşüncelerinin neler olduğu tespit edilmeye çalışılmış ve düşüncelerinin temel kavramlar üzerindeki etkisi araştırılmıştır.

Ayrıca, Prens Sabahattin'in günlükleri, mektupları, makaleleri ve diğer yazılı kaynakları da araştırma sürecinde kullanılmıştır. Bu kaynaklar, Prens Sabahattin'in düşüncelerini ve siyasi görüşlerini daha derinlemesine anlamak için önemli birer araç olmuştur. Bu yazılı kaynakların analizi, Prens Sabahattin'in siyasi düşüncelerinin evrimini ve temel fikirlerinin nasıl geliştiğini anlamamıza yardımcı olmuştur.

Araştırma sürecinde, ayrıca dönemin diğer siyasi düşünürlerinin eserleri de incelenmiş ve onlara dayanarak da bazı analizler yapılmıştır. Bu sayede, Prens Sabahattin'in düşünceleri, çağdaşı olan diğer siyasi düşünce akımlarıyla karşılaştırılmıştır. Ayrıca, bu karşılaştırma Prens Sabahattin'in siyasi fikir ve söylemleriyle dönemin siyasi düşüncesine nasıl bir katkı sağladığını da ortaya koymamıza yardımcı olmuştur.

Tüm bu araştırma yöntemleri, Prens Sabahattin'in Siyaset Felsefesi'nin kapsamını, temel kavramlarını ve düşüncelerinin gelişimini ayrıntılı bir şekilde incelememizi sağlamıştır. Analitik bir yaklaşım kullanılarak elde edilen bulgular, çalışmanın temel argümanlarını desteklemekte ve Prens Sabahattin'in siyasi düşüncesinin önemini ortaya koymaktadır.

Prens Sabahattin'in yaşamı boyunca birey-iktidar çatışmaları söylemlerine bakıldığında siyaset felsefesinin ana konularıyla temas halindedir. Aynı zamanda Prens için önemli olan demokrasi, adalet, toplumsal düzen ve devletin rolü, hükümet biçimleri ve siyasi düşüncelerine en temelde dayanak noktası olabilecek olan siyaset felsefesinin konuları ve İslam siyaset felsefesine kısaca değinmek yerinde olacaktır.

1.3 Siyaset Felsefesinin Konuları

Birey-Devlet ilişkisinden hareketle bireyin kurulu düzende ne amaçla yer alacağı, hangi rollere sahip olabileceği, temel hak ve sorumluluklarının neler olacağı, ideal yönetim şeklinin ne olması gerektiği ve iktidar olgusunun nasıl anlaşılması gerektiği gibi temel konuları inceleyen Siyaset Felsefesi'nin ana konuları şöyle sıralanabilir:⁴

Devlet ve Toplum: Siyaset Felsefesi, devletin doğası, işlevi, kaynakları ve sınırlarıyla ilgili soruları ele alır. Devletin toplum üzerindeki rolü, kamu otoritesi, yönetim biçimleri ve devletin sınırları gibi konular bu başlık altında incelenir.⁵

Hükümet Biçimleri: Siyaset Felsefesi, farklı hükümet biçimlerini analiz eder. Monarşi, oligarşi, demokrasi, totalitarizm gibi hükümet sistemlerinin doğası, avantajları, dezavantajları ve işleyişleri üzerine çalışmalar yapılır.⁶

Adalet ve Haklar: Siyaset Felsefesi, adalet kavramını ve adaletin sağlanması için gereken ilkeleri araştırır. Hakların korunması, eşitlik, özgürlük, insan hakları gibi konular adalet ve haklar başlığı altında incelenir.⁷

⁴ Hançerlioğlu, *Felsefe Sözlüğü*, VI/104-106; Leo Strauss, *Politika Felsefesi Nedir?*, çev. Solmaz Zelyut (İstanbul: Paradigma Yayınları, 2000) .

⁵ F. Neccar, "İslâm Politika Felsefesinde Siyaset", *İslam'da Siyaset Düşüncesi*, ed. Kazım Güleşyüz (İstanbul: İnsan Yayınları, 1995), 92.

⁶ Neccar, "İslâm Politika Felsefesinde Siyaset", 92.

⁷ Norman Barry, *Modern Siyaset Teorisi*, çev. Mustafa Erdoğan - Yusuf Şahin (Ankara: Liberte Yayınları, 2004), 121.

Toplumsal Sözleşme: Siyaset Felsefesi, toplumsal sözleşme kuramını ve devletin meşruiyetini ele alır. Toplumun üyelerinin birbirleriyle ve devletle olan ilişkileri, hak ve sorumluluklar, vatandaşlık gibi konular toplumsal sözleşme başlığı altında incelenir.⁸

Siyasal İdeolojiler: Siyaset Felsefesi, farklı siyasi ideolojilerin doğasını ve ideolojik düşüncelerin siyasi süreçlere etkisini inceler. Liberalizm, sosyalizm ve milliyetçilik gibi ideolojik akımlar, bu bölümde işlenen konular arasında yer alır.⁹

Demokrasi ve Katılım: Siyaset Felsefesi, demokrasinin doğasını, işleyişini ve demokratik katılımın önemini ele alır. Seçimler, temsil sistemi, sivil toplum, demokratik değerler gibi konular demokrasi ve katılım başlığı altında incelenir.¹⁰

Siyaset felsefesinin konularına ana hatlarıyla belirten söz konusu bu başlıklar, temelde iki ana probleme çözüm üretmek amacını taşır: Düzen-karmaşa problemi ve birey-devlet ilişkisi...¹¹

Siyaset Felsefesi'nin genel olarak ele aldığı bu konuların dışında söz konusu disiplin, ayrıca siyasi düşüncelerin felsefi temellerini anlamak, toplumun düzenlenmesi ve yönetimiyle ilgili sorunlara felsefi çözümler üretmeyi amaçlayan başka konuları da ele alır.

1.4 Genel Hatlarıyla İslam Siyaset Felsefesi

İslam Siyaset Felsefesi, İslam düşüncesinin siyasi alanla ilgili konuları ele aldığı bir disiplindir. İslam Siyaset Felsefesi, İslam dininin temel prensiplerini ve Kur'an'ın siyasi ve toplumsal hükümlerini anlamaya ve yorumlamaya çalışır. Bu disiplin, İslam toplumunun düzenlenmesi, devletin rolü, hükümet biçimleri, adalet, yönetim, demokrasi gibi konuları inceler.¹²

Tüm İslâmî ilimlerde olduğu gibi İslam Siyaset Felsefesi'nde de temel kaynak Kur'an-ı Kerim'dir. Kur'an'da, Müslümanların uyması gereken bir yönetim biçiminden bahsedilmese de insanlar arasında adaletin sağlanması gerektiği,¹³ toplum düzeni,¹⁴

⁸ Barry, *Modern Siyaset Teorisi*, 121.

⁹ Neccar, "İslâm Politika Felsefesinde Siyaset", 97.

¹⁰ Heywood, *Siyaset*, 35-61.

¹¹ Türker Alkan, *Siyasal Ahlak ve Siyasal Ahlaksızlık* (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1993), 121.

¹² T. J. De Boer, *İslamda Felsefe Tarihi*, çev. Yaşar Kutluay (İstanbul: Anka Yayınları, 2001), 83.

¹³ Maide, 5/8.

¹⁴ Mâide, 5/32; Hûd, 11/116; Kasas, 28/77.

hükümette bulunması gereken vasıflar,¹⁵ liderlik nitelikleri¹⁶ gibi konularla ilgili ayetler ve prensipler bulunmaktadır. İslam Siyaset Felsefesi, bu ayetleri ve prensipleri tefsir ederek siyasi düşünceleri analiz eder.

İslâm dininin siyasi hayata müdahalesi, Medine site devletinin kurulmasıyla birlikte başlar. Hz. Peygamber'in Medine'ye hicret etmesiyle birlikte kurulan İslâmî site devleti, hayatın diğer alanlarında olduğu gibi devlet yönetiminde de Kur'ân'ı esas almıştır.¹⁷ Hz. Muhammed'in hadisleri ve uygulamaları ise Kur'an'da belirtilen temel esasları genişletmiş ve o esasların nasıl anlaşılıp uygulanacağını açıklayarak göstermiştir. Onun vefatının ardından ise Ben-i Sakife'de Hz. Ebubekir'in halife seçilmesiyle sonuçlanan tartışmalarla yeni bir dönem başlamıştır. Bu yeni dönemde seçilen halifeler, devleti Kur'ân'a uygun bir şekilde yönetmiştir. Hz. Ebubekir'le başlayan bu yeni süreçte siyaset, dinin yaşanması ve uygulanması için bir araç olarak kullanılmıştır.¹⁸ Bu süreç Hz. Peygamber'in de ifadesiyle otuz yıl sürmüştür. Otuz yıllık bu dönem, Hz. Hasan'ın altı aylık hilafetini de kapsamaktadır. Ardından krallıktan farksız olan Emevî yönetimi iktidara gelmiş ve bu yönetim biçimi Osmanlı'nın yıkılışına kadar devam etmiştir.¹⁹

İslam dininin en belirgin vasfı hoşgörüdür. Bu nedenle insanların ideal düzeni araması, sorgulaması ve bunun üzerine fikir üretmesi anlayışı da İslam'da yasaklanmamıştır. Bu bakımdan İslam, Hristiyanlık ve Yahudiliğe göre çok daha anlayışlı ve özgür yapıdadır. Buna rağmen tarihteki birçok filozof İslam'ın kurallarının siyasi alana girmesiyle birlikte oluşacak teorilerin temelde siyasetin yapısına aykırı olduğunu söylemektedir. Bu sebeple de İslami kaide ve kurallar ekseninde temellendirilmiş bir siyasi düşüncenin oluşmadığını belirtirler. Batılı kimi yazarlar, İslam dininin kaide ve kurallarını içeren bir siyaset felsefesinin oluşamayacağını da iddia ederler. Zira onlara göre İslam'da hükümdar "Tanrının gölgesi" olarak konumlanmaktadır. Dolayısıyla hükümdarın yüceltiği bir ortamda siyaset felsefesine yönelik bir teori geliştirilemez.²⁰

¹⁵Şûra, 42/38.

¹⁶Bakara, 2/247.

¹⁷Muhammed Hamidullah, *Vesâiku's-Siyâsiyye li'Ahdi'n-Nebevî ve'l-Hilâfeti'r-Râside* (Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1985), 76-79.

¹⁸Muhammed İbn Cerîr Taberî, *Târihu'l-Umem ve'l-Mulûk* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Alemiyye, 2008), II/369.

¹⁹Ömer Rıza Doğrul, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi* (İstanbul: Çağ Yayınları, 1986), II/189-210.

²⁰Bertrand Badie, *Les deux états: Povoor et société en terre de İslâm* (Paris: Fayard, 1986), 211.

Oysa, İslam'ın temel savunusu insanların dirlik, düzen ve huzur içinde yaşamasını temin etmektir. Bundan dolayı, oluşturulacak siyaset teorisi de her anlamda düzeni savunacaktır.²¹ İslâm'ın sosyal düzeni şekillendirip yönlendirdiği yapılarda dini ilkeler ışığında devlet yönetimine yön vermek, İslam şeriatına uygun şekilde devlet kurallarını benimsemeyi gerektirir.²²

İslam'ın siyaset felsefesi üzerine kafa yoran filozoflar İslam'ın siyasi ve toplumsal boyutlarını ele almış, İslam devletinin doğasını, yönetimin meşruiyetini, adaletin sağlanmasını ve toplum düzenini tartışmışlardır. Temelde İslam'ın ideal düzeni istediği noktada öncüller üreterek fikirlerini sunarlar. İslam, kaos veya karmaşa dini değildir. İslam'ın genel emirleri ile çelişecek olan bir durum ise İslam filozoflarının genel kabulleri arasında yer almayacaktır. Bununla birlikte İslam'ın dini ve ahlaki öğretileri de İslam siyaset felsefesinde etkin olarak benimsenmiştir. Yani İslam, siyasi alanda ürettiği yönetim modelinde de dinî ahlakın, erdem ve iyiliğin olmasını ister.²³

İslam Siyaset Felsefesi, İslam'ın evrensel değerlerini ve ahlaki prensiplerini siyasi düzene uygulama amacı güder. Adalet, insan hakları, eşitlik, özgürlük gibi kavramlar İslam Siyaset Felsefesi'nin temel değerleri arasında yer alır. İslamî prensiplere göre bir devletin ve yönetimin meşruiyeti, o yönetimin İslâm'ın temel ilkelerine uygunluğu, halkın rızası ve adaletin sağlanmasıyla doğrudan ilişkilidir.

İslam Siyaset Felsefesi, İslam dünyasında farklı yorumlar ve görüşler içerebilir. Farklı düşünürler, İslam'ın siyasi boyutunu ve yönetim ilkelerini farklı perspektiflerden ele alabilirler. Ancak İslam Siyaset Felsefesi'nin temel amacı, İslam'ın evrensel mesajını siyasi alanla bağdaştırarak adil bir toplum düzeni oluşturmayı hedeflemektir.

Sonuç olarak, İslam Siyaset Felsefesi, İslam dininin siyasi düşüncelerini anlamaya ve değerlerini siyasi düzenlemelere uygulamaya çalışan bir disiplindir. İslam'ın temel prensiplerini ve Kur'an'ın siyasi hükümlerini yorumlayarak, adil bir toplum düzeninin inşasını amaçlar. Bu disiplin, İslam dünyasında farklı yorumlar ve görüşler içerse de adalet, insan hakları, eşitlik gibi değerler İslam Siyaset Felsefesi'nin temel unsurları arasında yer alır.

²¹Ebu'l-A'la Mevdudî, "Kur'ân'ın Ekonomik ve Politik Öğretileri", çev. Fatma Bostan, *İslam Düşünce Tarihi*, ed. M.M. Şerif (İstanbul: Pınar Yayınları, 1994), 192.

²²Levent Köker - Mehmet Ali Ağaoğulları, *İmparatorluktan Tanrı Devletine* (Ankara: İmge Yayınları, 2001), 121.

²³Y. Michot, "Al-Fârâbî And His Influence On The Early Avicenna: The Evidence From The Kitâb Al-Mabda' Wa L-Ma'Âd" (Uluslararası Farabi Sempozyumu Bildirileri, Ankara, 2005), 235.

2. PRENS SABAHATTİN'İN SİYASİ GÖRÜŞLERİNİN ARKA PLANI

Osmanlı Saray'larında başlayıp zorluklarla son bulan Prens Sabahattin'in 67 yıllık hayatına bir bütün olarak bakıldığında siyasi mücadeleler ve ifade ettiği özgün görüşleri bulunmaktadır. Döneminde dikkate değer bulunmuş, İttihat ve Terakki Cemiyeti gibi siyasi bir gruba fikir olabilmış, halen günümüz siyasi konularını anlayabilmek adına başvurulabilecek bu siyasi görüşlerin oluşumunu etkileyen bir takım unsurlar vardır. Bu bağlamda Prens'in siyaset felsefesini anlayabilmek adına öncelikle hayatı, yaşadığı dönemin toplumsal yapısı, görüşlerine etki eden faktörleri ve eserlerindeki temel fikirleri bilmek önemlidir.

2.1 Hayatı ve Eserleri

Prens Sabahattin, 13 Şubat 1879 tarihinde İstanbul'da doğdu. Asıl adı Mehmed Sabahattin'dir. Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde etkili olan bir aileden gelmektedir. Abdülmecid'in oğlu Sultan II. Abdülhamid'in yeğenidir. Avrupalı kaynaklar, kendisinden prens olarak bahsederler. Yerli kaynaklarda ise -annesinden ötürü- kendisine "Sultanzade" denmektedir. Prens Sabahattin, 30 Haziran 1948 yılında İsviçre'de hayatını kaybetmiştir.²⁴

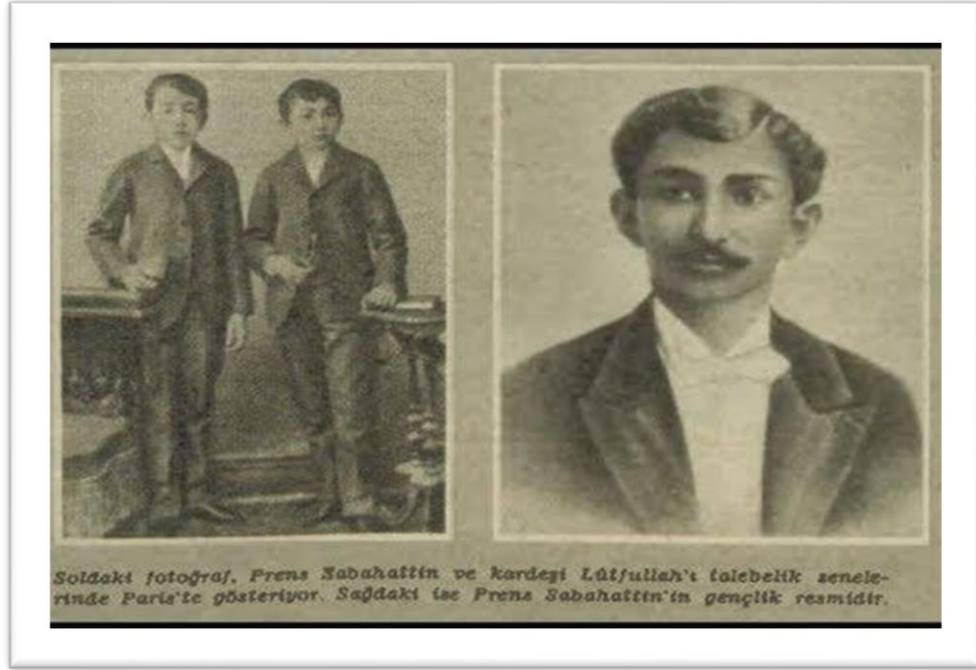
Prens unvanının kendisine Osmanlı soyundan geldiği için verildiği ve Sultanzade'den daha geçerli olduğu belirtilir. Kimi kaynaklar ise Prens Sabahattin'in bu ünvanı, Avrupa'ya gittikten sonra kendisine kolaylık sağlaması amacıyla kullanmaya başladığı ifade edilir.²⁵

Prens Sabahattin'in babası Bahriye Nazırı Gürcü Rıfat Paşa'nın oğlu Mahmud Celaledin Paşa'dır. Annesi ise Sultan Abdülmecit'in kızı Seniha Sultan'dır. Kaynaklarda annesinin oldukça görgülü, sportmen ve bilgili bir kişi olduğu yazmaktadır. Prens Sabahattin'in Ahmet Lütfullah adında bir kardeşi bulunmaktadır. Ailesinin devlet erkânı içerisinde yer alması, ona birçok avantajlar sağladığı gibi bazı durumlarda dezavantajlara da sebep olmuştur. Örneğin; çocuk yaşta iyi bir eğitim almış olması ve siyasetin içinde yetişmesi, sahip olduğu önemli avantajlardan bazılarıdır.

²⁴ Cahit Tanyol, *İctimai Monografi Hazırlıkları* (yy: byy, 1942), 11.

²⁵ Mustafa Yılmaz, *Bir Eğitim Adamı Olarak Prens Sabahattin* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2001), 9.

Buna karşın babasının padişahla arasının açılmasından ötürü, 1899'da bir süre yurt dışına çıkmak zorunda kalması ise maruz kaldığı dezavantajlardan biridir.²⁶

Prens Sabahattin'in karakter ve kişiliğine dair literatürde yeterli bilgi olmamakla birlikte okumayı ve araştırmayı seven, ilerlemeci düşünceye sahip biri olduğuna dair bilgiler yer almaktadır. Yaşadığı döneme göre iyi bir eğitim alan Prens, çağının önemli aydınlarından biri olarak kabul edilir.²⁷

Prens Sabahattin iyi bir aile ortamına doğmuş, maddi olarak iyi imkânlarla sahip olmuştur. Gerek maddi olanaklar gerekse çevre olanakları onun iyi bir eğitim almasını sağlamıştır. Prens Sabahattin'in düşünceleri, eserleri ve Türk fikir hayatına katkıları göz önüne alındığında onun çok yönlü bir eğitim aldığı anlaşılmaktadır.

Prens Sabahattin henüz çocuk yaşta Kadıhanlı Emin Efendi, Adanalı Hayret, İsmail Safa, Sadık Belig, Muallim Feyzi ve Hüseyin Daniş gibi şahsiyetlerden Arapça, Farsça, Fransızca, fen bilgisi, resim ve piyano dersleri almıştır. Birden çok dil bilmesi, dünyadaki gelişmeleri farklı dillerden okumasını, takip etmesini ve bu gelişmeler üzerine düşünmesini sağlamıştır. Prens Sabahattin'in eğitiminde babası oldukça önemli bir rol oynamıştır. Mahmut Paşa yurt dışından oldukça değerli ve alanında iyi hocalar

²⁶ C. Orhan Tütengil, "Prens Sabahattin (1877-1948)", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi*, (1954), 17.

²⁷ Tanyol, *İctimai Monografi Hazırlıkları*, 51.

getirterek oğluna çok iyi bir eğitim verilmesini sağlamıştır. Barchille Bertiotod'den Fransızca, Valery'den ise Piyano dersi almıştır.²⁸

Eğitimine bu şekilde özel hocalardan aldığı derslerle başlayan Prens Sabahattin, daha sonra Galatasaray Lisesi'ne devam etti. Burada iyi bir eğitim aldı ve Batı düşüncesine ve bilimine ilgi duydu. İlerleyen dönemlerde Paris'e giderek Sorbonne Üniversitesi'nde hukuk eğitimi aldı. Avrupa'daki siyasi ve sosyal hareketleri takip etti ve bu düşünceleri Osmanlı toplumuna uygulanabilir hale getirmeye çalıştı.

Prens Sabahattin aynı zamanda iyi bir okurdur. Düşünce ve fikir kitaplarının yanı sıra edebi birçok eseri de okumuştur. Şiire de ilgi duymuştur. Bunda babası Mahmut Paşa'nın da rolü büyüktür. Çünkü babası Mahmut Paşa gençliğinde "Asaf" takma adıyla şiirler yazmış ve şiire olan bu ilgisini oğluna da aşlamıştır.²⁹

Prens Sabahattin'in eğitimine dair verilen bilgilerde onun Fransızca bildiği için Le Temps, Le Monde, İllustre gibi devrin önemli gazetelerini takip ettiği, 11-12 yaşlarında Kuruçeşme Sarayı'nda münazaralara katıldığı, 20 yaşında İbn Haldun'un Mukaddimesini okuyup bitirdiği yazmaktadır. Çok yönlü bir kişilik olan Prens Sabahattin eğitiminde de her alanda gelişme adına çabalamıştır.³⁰

Prens Sabahattin, doğulu ve batılı tarzda eğitimi kendisinde toplamış bir isimdir. Bir yandan fen bilimleri, astronomi, fizik ve kimya öğrenirken, diğer yandan doğunun müziğini de öğrenmiştir. Bu durum, onun her iki medeniyete dair gözlemlerde bulunabilme gücünü geliştirerek ikisi arasında kıyas yapabilmesine imkân sağlamıştır. Nitekim o dönemde, Halid Ziya Uşaklıgil, Mahmud Paşa'nın evine yapmış olduğu bir ziyarette çocuklarından Sabahattin'i tanımış ve onun çok görgülü ve iyi eğitim almış biri olduğunu dile getirmiştir.³¹

Prens Sabahattin 21 yaşında iken babası Mahmud Paşa, II. Abdülhamit yönetimine olan muhalif tavrından dolayı tutuklanmamak amacıyla ülkeden ayrılmıştır. Paris'e giderken oğullarını da yanına almıştır. Paris'in Prens Sabahattin'in yaşamında önemi büyüktür. Burada Sorbonne Üniversitesi'ne başlamasıyla eğitimi de çok yönlü olarak değişmiştir. Anatomi ve çeşitli sosyal bilimler dersi almaya başlamıştır. Bu dönemde öğrendiği

²⁸ Nurettin Ege Nezahet, *Prens Sabahattin'in Hayatı ve İlmi Müdafaaları* (İstanbul: Güneş Neşriyat & Fakülteler Matbaası, 1977), 6.

²⁹ Mahmut Kemal İbnülemin İnal, *Son Asır Türk Şairleri* (İstanbul: Dergah Yayınları, 2000), 55.

³⁰ Emre Kongar, *Türk Toplum Bilimcileri* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1999), 79.

³¹ Yılmaz, *Bir Eğitim Adamı Olarak Prens Sabahattin*, 10.

sosyal akımlar düşünce dünyasına da oldukça tesir etmiş ve *La Science Social* derneğine üye olmuştur. O dönem Prens'in sadece okul değil, Paris'teki kaynaklar ve sosyal çevre de eğitiminin gelişmesini sağlamıştır. Edmond Demolins'in Türkçeye *Anglosaksonların Başarısının Sebebi Nedir* şeklinde çevrilen eseri, Prens Sabahattin'in düşünce dünyasını oldukça etkilemiştir. Eser İngiliz ve Fransızların o dönemde karşılaştırmasını yapmaktadır.³² Demolins eserinde, memuriyete yönelen Fransızların, sanat ve zanaata yönelen İngilizlere göre neden daha az geliştiğini dile getirmektedir. Fransızların para kazanma odaklı olması, İngilizlerin ise gelişme odaklı olması, İngilizleri üstün yapmaktadır. Prens, Sabahattin'in özellikle de eğitim alanındaki görüşlerini bu eserin şekillendirdiği söylenebilir.³³

Prens Sabahattin, Paris'te kaldığı dönemde ayrıca Buchner, Heackel ve Faulli gibi isimlerden de etkilenmiştir. Alman George Buchner'den özellikle Fransız Devrimi ile ilgili fikirlerini okuyarak etkilenmiştir. Buchner "kulübelere barış, saraylara savaş" sloganıyla ünlenmiş bir isimdir.³⁴ Prens Sabahattin, özellikle Osmanlı Devleti'nin sosyal alanına yönelik düşüncelerinde Buchner'den etkilenmiştir. Ernest Heackel de Prens Sabahattin'in okuyup etkilendiği isimler arasındadır. Özellikle maddeci evrenbilim ve Darwinizm konusunda Heackel'den etkilenmiştir.³⁵

Prens Sabahattin, sosyal ve siyasi hayatını 21 yaşına kadar ailesi ile birlikte kaldığı İstanbul'da sürdürmüştür. 21 yaşından sonra eğitimini derinleştirerek siyasetle ilgilenmiştir. Hanedana mensup bir aileden olması, devlet işlerine aşinalığını sağlamıştır. Prens Sabahattin, Osmanlı Devleti'ni ve devlete ait coğrafyayı çok iyi tanımıştır.³⁶

1878 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nun zor zamanlar geçirmesinden dolayı kişi ve kurumların sıkı denetim altında olduğu bir dönem başlamıştır. Bu dönemde Meşrutî rejime ara verilmiş güvenlik önlemleri üst safhaya çıkarılmış ve halkı olumsuz etkileyecek olası tehlikelere karşı yoğun denetimlerin olduğu bir dönem başlatılmıştır. Prens Sabahattin'in babası Mahmut Paşa, kişilerin özgürlüklerinin de kısıtlandığını düşündüğünden dolayı tepkisini dile getirerek II. Abdülhamit'e karşı çıkmıştır. Bu durumdan ötürü Mahmut Paşa, 1899 senesinde iki oğlunu da alarak Paris'e kaçmak

³² Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2015), 218.

³³ www.kabalci.com-2018

³⁴ E. Johann, *George Büchner* (Hamburg: yy, 1958), 21.

³⁵ P. Günter, *Büchner* (Hannover: byy, 1965), 35.

³⁶ Nezahet, *Prens Sabahattin'in Hayatı ve İlmi Müdafaaaları*, 42.

zorunda kalmıştır. Prens Sabahattin'in siyasi hayatı ise Paris'e gitmesiyle birlikte başlamıştır. Paris'e gider gitmez Osmanlı Devleti'ni dışarıdan takip etmeye başlayan Prens Sabahattin, devletin yenilikçi fikirler ile baskıcı olduğunu düşündüğü yönetimden kurtulması amacıyla Jön Türklere destek vermiştir. Ahmet Rıza Bey'in başını çektiği Jön Türkler, II. Abdülhamit'in baskıcı yönetiminin ortadan kalkmasını ve Osmanlı toplumunun yenilenmesini istemekteydi.³⁷ Prens Sabahattin, yayımladığı bir bildiri ile Jön Türkleri Avrupa'ya davet etmiştir. Bu kapsamda, 4-9 Şubat 1902 tarihlerinde Osmanlı Hürriyet Perveran Kongresi düzenlenmiştir. Kongrede baskıcı olduğunu düşündükleri rejimine karşı neler yapılabileceği tartışılmış ve kongre sonunda Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti kurulmuştur. Cemiyet, adından da anlaşılacağı üzere bireyselciliğin ön plana çıktığı, adem-i merkeziyet yönetiminin kabul edilmesini isteyen bir rejimi savunmaktadır. Jön Türklerin sistemli bir şekilde birlikte hareket edememeleri, kongrede alınan kararlara yoğunlaşmalarını ve başarılı olmalarını engellemiştir. Bunun üzerine Prens Sabahattin, II. kongreyi 27 Aralık 1907 tarihinde düzenlemiş, kongrede yine aynı çerçevede mevcut yönetimin değiştirilmesi adına yapılabilecekler ele alınmıştır.³⁸

Prens Sabahattin'in olgunlaşmış siyasi fikirleri bulunmaktaydı. Ne var ki Prens Sabahattin'in birlikte yola çıktığı kişiler, onun kadar aydın değildi ve birlikte iyi strateji geliştiremedikleri için onun fikirleri de uygulanamamıştır. İttihat ve Terakki sayesinde 23 Temmuz 1908'de II. Meşrutiyet ilan edilmiş fakat Prens Sabahattin, İstanbul'a döndüğünde adem-i merkeziyeti benimseyen bir yönetim olmadığını görmüştür. İttihat ve Terakki Partisi, II. Abdülhamit'ten aldığı yetkilerle yeni bir düzen oluşturmuştur.³⁹

Prens Sabahattin, kararları ve siyasi bakış açısından dolayı, kendi döneminde de eleştirilmiştir. Özellikle adem-i merkeziyetçilik fikri, Osmanlı toplumunda "bölücülük" suçlanmış, Prens Sabahattin bu yüzden tutuklanmıştır.⁴⁰

Prens Sabahattin, Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde yaşamış bir yazar, düşünür ve siyasetçi olarak birçok eser kaleme almıştır. Prens Sabahattin'in eserleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemine damgasını vuran siyasi, sosyal ve kültürel değişimlere ve dönüşümlere değinir. Düşünceleri genellikle reformist bir nitelik

³⁷ Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller* (İstanbul: Afa Yayınları, 1995), 35.

³⁸ Ahmet Bedevi Kuran, *İnkılap Tarihimiz ve İttihat-Terakki* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1965), 226.

³⁹ Kuran, *İnkılap Tarihimiz ve İttihat-Terakki*, 229.

⁴⁰ Tanyol, *İctimai Monografi Hazırlıkları*, 44.

taşıırken, çağdaş Batı düşüncesini Osmanlı toplumunun gerçekleriyle birleştirmeye çalışır. Eserlerinde demokrasi, özgürlük, adalet ve toplumsal dönüşüm gibi konulara odaklanırken, İslam düşüncesini de felsefi çerçevede ele alır. Prens Sabahattin'in eserleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemiyle ilgilenen araştırmacılar ve düşünürler için önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır.

Teşebbüs-ü Şahsî ve Tevsi-i Me'zuniyet Hakkında Bir İzah

Prens Sabahattin'in Miladî 1907 senesinde yayınlamış olduğu bu kitap, onun önemli eserlerinden biridir. Kitap, özel girişimcilik ve kişisel teşebbüsün önemini vurgulayan bir çalışma olup işletme alanında özel girişimciliğin önemine dikkatleri çeken bir perspektif sunar. Prens Sabahattin, özel teşebbüsün ekonomik kalkınma ve toplumsal refah açısından kritik bir rol oynadığını savunur. Eserde, ekonomik liberalizmin prensiplerine vurgu yapılır. Serbest piyasa ekonomisi, rekabet, özel mülkiyet hakları ve ekonomik özgürlük gibi temel ilkelerin önemi vurgulanır. Kitap, bu ilkelerin toplumsal ve ekonomik kalkınma için gerekliliğini anlatır.⁴¹

Eserde, kişisel teşebbüsün yanı sıra eğitim ve yetkinlik konularına da değinilir. Prens Sabahattin, bireylerin nitelikli bir şekilde yetişmesinin, toplumun gelişimi için önemli olduğunu belirtir. Eğitimin, işletme ve girişimcilik alanında başarıya ulaşmak için temel bir unsur olduğu vurgulanırken kişisel teşebbüsün toplumsal adaletle bağlantısı da ele alınır. Prens Sabahattin, ekonomik faaliyetlerin toplumsal adaleti desteklemesi gerektiğini savunur. Adaletli bir ekonomik sistem, herkesin eşit fırsatlara sahip olmasını ve refahın adil bir şekilde dağıtılmasını sağlamalıdır. Kitap, ekonomik liberalizm ve özel girişimcilik alanında ilgi çekici düşünceler de sunar. Aynı zamanda, toplumsal adalet ve nitelikli eğitim gibi konulara da değinerek kapsamlı bir bakış açısı sunan bu eser, ekonomi ve toplum bilimleriyle ilgilenen okuyucular için değerli bir kaynak niteliği taşımaktadır.⁴²

İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne Açık Mektuplar

Prens Sabahattin'in eleştirel bir bakış açısıyla İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni hedef aldığı önemli bir eserdir. Miladî 1910 senesinde yayınlanan bu eser, 8 mektuptan oluşur. Eserde İttihat ve Terakki cemiyetine karşı I. Meşrutiyet öncesinde ve sonrasında bakış

⁴¹ Sabahattin Prens, *Teşebbüs-i Şahsî ve Tevsi-i Me'zuniyet Hakkında Bir İzah* (İstanbul: Buruc Yayınları, 1999), 19-71.

⁴² Prens, *Teşebbüs-i Şahsî ve Tevsi-i Me'zuniyet Hakkında Bir İzah*, 83-111.

açısı ele alınmış olup, Prens Sabahattin eserde ayrıca “sosyal mesleğimiz” kısmıyla siyasi alanda yapılması gereken ıslahatları ele almıştır.

Prens Sabahattin, cemiyetin siyasi ve toplumsal politikalarını sorgular ve eleştirir. Kitap, cemiyetin yönetim tarzı, politikaları ve ideolojisi üzerine çeşitli eleştirel analizler sunar. Kitapta, Prens Sabahattin demokrasi, özgürlük ve adalet gibi kavramları ele alır ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki siyasi ortamda oynadığı rolü analiz eder. Dönemin politik ve toplumsal gerçeklerine atıfta bulunarak, cemiyetin etkilerini ve politikalarının sonuçlarını değerlendirir. Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemindeki siyasi dönüşümleri anlamak için önemli bir kaynak olan bu eserde Prens Sabahattin, siyasi hareketler, fikir akımları ve toplumsal değişimler üzerine düşüncelerini paylaşarak dönemin siyasi atmosferini anlamak ve değerlendirmek için bir bakış açısı sunar.⁴³

Türkiye Nasıl Kurtulabilir?

Bu eser, 1913 yılında yazılmış olsa da I. Dünya Savaşı'ndan sonra yayımlanabilmiştir. Yeni harflerle basımı ise 1950 senesinde olmuştur. Bu eser, Prens Sabahattin'in makalelerinin bir araya getirilerek kitaplaştırılmasıyla oluşturulmuştur.⁴⁴

Bu eser, temelde Prens Sabahattin'in sosyal hayattaki gözlemlerinden yola çıkarak kaleme aldığı bir eserdir. Prens Sabahattin, bu eserde, düşüncelerini üç ayrı bölümde ele almıştır. İlk bölüm “Dayanak Noktası” adını taşır. Bu bölümde Türkiye'nin kurtarılması noktasında Prens Sabahattin'in düşüncelerinin temelini oluşturan ilm-i içtima ve meslek-i içtima konuları incelenir. İlm-i içtima kısmında Prens Sabahattin, maden, bitki ve hayvanların sınıflandırılmaları gibi toplumsal yapının da sınıflandırılması ve birbirinden ayrılması gerektiğini savunur. Toplumları “kamucu” ve “ferdiyetçi” olmak üzere ikiye ayıran Prens Sabahattin, ferdin ve devletin yükselebilmesi için ferdiyetçi toplum yapısının benimsenmesi gerektiğine inanır. Meslek-i içtima kısmında ise memur kesiminin kamudaki ağırlığının ortadan kalkmasının sonucunda ferdiyetçiliğin önünün açılacağı fikrini işler.⁴⁵

Bu eserin ikinci bölümünde Osmanlı toplumunun sosyal yapısı ele alınmıştır. Ülke içerisindeki üretim durumu, tarımın ülkeye getirisi, eğitim faaliyetleri, mülkiyet şekli ve

⁴³ Prens Sabahattin, *İttihat ve Terakki'ye Açık Mektuplar*, thk. Ahmet Zeki İzgöer (İstanbul: DBY Yayınları, 2013), 131-155.

⁴⁴ Tütengil, “Prens Sabahattin (1877-1948)”, 22.

⁴⁵ Prens Sabahattin, *Türkiye Nasıl Kurtulabilir?*, 233-239.

siyasete değinilmiştir. Osmanlı Devleti, yaklaşık altı asırdır otokrasi ile yönetilmektedir. Meşrutî yönetime geçilmesiyle bile hanedanın gücü ortadan kalkmamıştır. Bu nedenle bireyler, toplumu kendi istedikleri şekilde yönlendirememektedirler. Meşrutiyetin ilanı dahi gerekli özgürlükleri, azınlıklara sunabildiği kadarıyla bile olsa kendi vatandaşlarına sunamamıştır. Prens Sabahattin'in istediği toplum düzeninin temelinde sistemin kökünden değişmesi ve insanların kurumlara değil, kendilerine güvenmeleri fikrinin yattığı söylenir.⁴⁶ İkinci bölümde Prens Sabahattin toplumun dönüşmesini istediği modeli açıkça belirtmiş ve konuyu tüm yönleriyle aktarmaya çalışmıştır.⁴⁷

Eserin üçüncü bölümü ise yönetim hayatında yapılması gereken ıslahlara ayrılmıştır. Bu bölümün alt başlıkları, mahalli hükümetler, güvenlik, adliye, mülkiyet, ülke servetinin işletilmesi ve bayındırlık, öğretim ve okullar, maliye ve düzenleme kurulları konularından oluşmaktadır. Prens Sabahattin, bu bölümde de ferdiyetçiliği sıkça vurgulamış, ardından fert hayatındaki ıslahlara değinmiştir. Prens Sabahattin'in, bu eserinde savunmuş olduğu düşünceler, kimi çevrelerce İngiliz hayranlığı olarak nitelense de aslında Anglo-Sakson ülkelerinde denenmiş ve başarı sağlanmış yöntem ve hususları içermektedir. Prens Sabahattin bu noktada yenilikçi ve modern bir anlayışı benimsemiş ve eserinde bunu ayrıntılı bir şekilde açıklamıştır.⁴⁸

Gönüllü Sürgünden Zorunlu Sürgüne

Prens Sabahattin'in ölümünden sonra basılan bu eser, onun çeşitli makalelerini, gazete yazılarını ve röportajlarını içermektedir. Eserin en son baskısı Mehmet Ö. Alkan tarafından Yapı Kredi Yayınları'ndan yapılmıştır.⁴⁹

2.2 Prens Sabahattin'in Yaşadığı Dönemin Toplumsal ve Siyasi Özellikleri

Prens Sabahattin'in yaşadığı dönem, 19. yüzyılın sonunu ve 20. yüzyılın ilk yarısını kapsamaktadır. Bu nedenle onun düşüncelerini değerlendirirken bu dönemi ve bu dönemdeki Osmanlı toplumunu göz önünde bulundurmak gerekecektir.

19. yüzyıl Osmanlı Devleti'nin hızla dağılmaya başladığı bir dönem olmuştur. İçte ve dışta yaşanan sorunlar, Fransız İhtilali'nin etkileri, sanayi devrimi sonrasında Osmanlı

⁴⁶ Kongar, *Türk Toplum Bilimcileri*, 122.

⁴⁷ Prens Sabahattin, *Türkiye Nasıl Kurtulabilir?*, 240.

⁴⁸ Prens Sabahattin, *Türkiye Nasıl Kurtulabilir?*, 277-285.

⁴⁹ Bkz. Prens Sabahattin, *Gönüllü Sürgünden Zorunlu Sürgüne*, thk. Mehmet Ö. Alkan (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007).

toplumunun geri kalmışlığı ve kapitülasyonlar gibi birçok mesele, bu dönemde Osmanlı toplumunu meşgul etmektedir.⁵⁰

1789 yılındaki Fransız İhtilali, Fransa'yla birlikte tüm dünyayı etkileyecek sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Fransa'da krallık rejimi nedeniyle halkın sürekli baskı altında olması, halktan ağır vergiler alınması ve ülke ekonomisinin bozulması gibi nedenler, halkın 1789 yılında krallık rejimine karşı ayaklanmasına sebep olmuş ve bu ayaklanmaların sonucunda Fransa'da demokrasi yönetimine geçilmiştir. Halkın tek başına siyasi rejimi yıkması, dünya üzerinde baskı altındaki milletleri etkilemiş, farklı ülkelerde de baş gösteren isyanlarla dünyada yönetim anlamında yeni bir döneme girilmiştir. Amerika ve İngiltere gibi ülkelerde anayasal sisteme geçilmiş, halkın gücünü ve haklarını ön plana çıkararak ayrıcalıklar halka tanınmıştır. Tüm dünyada etkisi görülen Fransız İhtilali, Osmanlı toplumunu da etkilemiştir. İçerisinde Sırp, Yahudi, Ermeni gibi birçok milleti azınlık olarak barındıran Osmanlı Devleti, monarşi ile yönetilmekteydi. Fransız İhtilali tüm dünyaya, halk isyanlarıyla birlikte demokratik bir yönetimi vaat etmiştir. İhtilalin yaymış olduğu özgürlük, eşitlik, adalet gibi fikirler, Osmanlı Devleti içerisindeki azınlıkları isyana teşvik etmiştir. Bunların sonucunda Osmanlı Devleti'nde isyan eden ilk millet, Sırlar olmuştur. Sırlar, özellikle Avusturya ve Rusya'nın kışkırtmasıyla daha sonra da Osmanlı-Rus ve Avusturya savaşları sırasında isyan etmişlerdir. Zira Sırbistan'ın savaş alanı haline gelmesi, Sırların isyanlarını kolaylaştıran önemli bir etken olmuştur. Sonuç olarak da Sırlar, 1804 senesinde isyan etmiştir. Sırp isyanının bastırılması ancak 1878 Berlin Antlaşması ile mümkün olabilmiştir. Antlaşma sonucunda Sırlar, tam bağımsızlıklarını kazanmıştır. Sırların ardından 1821 senesinde Yunanlılar da isyan etmiştir. Deniz ticareti ile zenginleşen Yunanlıların diğer devletler tarafından desteklenmeleri, bu isyanın temel sebebi olmuştur.⁵¹

19. yüzyıl, Osmanlı Devleti için son derece yıpratıcı olmuştur. Boğazlar sorunu, 1853-1856 yıllarında Rusya ile yapılan Kırım Savaşı ve 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ülkeyi yormuş ve devletin parçalanma sürecini hızlandırmıştır. Osmanlı içerisindeki aydınlar bu süreçte parçalanmanın önüne geçmek için çeşitli ıslahat fikirleri ortaya atmışlardır. II. Mahmut döneminden itibaren yapılan bu ıslahatlar, Osmanlı'nın

⁵⁰ Rifat Önsoy, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii ve Sanayileşme Politikası* (Ankara: Kültür Yayınları, 1988), 69.

⁵¹ Yılmaz Öztuna, *Osmanlı Devleti Tarihi 2 - Medeniyet Tarihi* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2004), 182.

parçalanmasının önüne geçemese de Osmanlı toplumunda geniş çaplı bir değişimi başlatabilmiştir.⁵²

Prens Sabahattin'in yaşadığı dönem, Osmanlı'nın çeşitli ıslahatlarını kapsayan bir değişim dönemidir. Bu nedenle Prens Sabahattin de hem Doğu'yu hem de Batı'yı tanıyan bir aydın olarak çeşitli fikirler öne sürmüştür. Bu fikirlerin ana teması, Tanzimat, İslahat fermanları ve meşruti rejimin getirmiş olduğu düzene dairdir.

Tanzimat Fermanı, 19. yüzyılın ikinci çeyreğine yön veren bir fermandır. Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesi, Osmanlı Devleti'nin dış ve iç yapısında karşılaştığı sorunları çözmek için başvurduğu bir yöntemdir.⁵³ Gülhane Hatt-ı Hümayun'u olarak isimlendirilen Tanzimat Fermanı, Sultan I. Abdülmecid'in imzasıyla Mustafa Reşit Paşa tarafından hazırlanan bir fermandır. 3 Kasım 1839'da Gülhane Parkı'nda çok geniş bir kalabalığa okunarak ilan edilmiş olan ferman, vatandaşların haklarında değişiklik yapılacağını belirten bir senet niteliğindedir. Tanzimat Fermanı'nın giriş kısmında Osmanlı toplumu içerisindeki herkesin can ve mal güvenliğinin sağlanacağı, vergi adaletinin uygulanacağı, asker hizmetindeki usülle ilgili gereken doğru şeylerin yapılacağı belirtilmiştir. Dünya üzerindeki birçok hukuk düzeninde kişilerin can güvenliği ön sıralarda yer almaktadır.⁵⁴

Tanzimat Fermanı'nda da önemle ele alınan husus can güvenliği olmuştur. Tanzimat Fermanı'nda üzerinde durulan ikinci önemli konu ise vergilerdir. Vergilerden muzdarip olan halkın vergiye ilişkin bir kıstas konulmasını talep etmesi neticesinde, Tanzimat Fermanı'nda vergi konusu da ele alınmıştır. Böylece her ferdin emlak gücüne göre vergi ödemesi kararlaştırılmıştır.⁵⁵ Askerlik konusunda da ihtiyaca göre asker alınması ve askerliğin 4-5 sene olarak münavebeli (nöbetleşe) gerçekleştirilmesi kararlaştırılmıştır.⁵⁶

İslahat Fermanı ise 1856 senesinde Sultan Abdülmecid zamanında yayınlanmış bir fermandır. Fermanın genel yapısı, Osmanlı Devleti içerisindeki halkın eşit sayılması mantığına dayanırken maddeleri incelendiğinde aslında gayri müslim halkı korumak ve yüceltmek amacıyla ilan edilen bir ferman olduğu görülmektedir. Fermanın şu

⁵² Önsoy, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii ve Sanayileşme Politikası*, 32.

⁵³ Bilal Eryılmaz, *Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme* (İstanbul: İşaret Yayınları, 2017), 91.

⁵⁴ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma* (İstanbul: Türk Tarih Kurumu, 2000), 208.

⁵⁵ Ersin Kalaycıoğlu - Ali Yaşar Sarıbay, *Tanzimat: Modernleşme Arayışı ve Siyasal Değişme* (İstanbul: Beta Yayınları, 1968), 40.

⁵⁶ Abdurrahman Şeref Efendi, *Tarih Münasebetleri*, çev. Enver Koray (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1985), 20.

maddeleri, içeriğiyle ilgili kanaat vermeye yeter: Halkın can, mal, ırz ve namusunu koruma, kanun önünde eşitlik, devlet dairelerinde çalışma görevine din, dil, ırk ayırt edilmeksizin kabul edilme, vergi konusunda eşitlik, mahkemelerde şahitlik konusunda eşitlik, işkencenin kaldırılması, Müslüman olmayan halka uygulanan zoraki sistemlerin kaldırılması gerektiği şeklindedir.⁵⁷

Islahat Fermanı, 20 maddeden oluşmaktadır. Ferman'ın genelinde gayri-müslim halka uygulanan farklı muamelelerin değiştirilmesi, gayri-müslim ve müslüman halk arasında farklılık güdülmemesi gibi konular ele alınmaktadır. Osmanlı'nın parçalanma sürecini hızlandıran bu ferman, aynı zamanda Müslüman halk tarafından da tepki ile karşılanmıştır.⁵⁸

Tanzimat ve Islahat Fermanları, Osmanlı Devleti içerisindeki sorunları çözmede yetersiz kalmıştır. Bu nedenle sorunların çözümü noktasında yeni arayışlara gidilmiş ve bu arayışların neticesinde Jön Türklerin de içinde olduğu bir grup aydın, meşrutiyet fikrini ortaya atmıştır. Namık Kemal ve Ziya Paşa gibi aydınların da aralarında bulunduğu Jön Türkler, Osmanlı Devleti'nin içine düştüğü sorunların nedenini yönetim biçiminde görmüşlerdir. Bu sebeple, yönetimin değişmesi ile birlikte mevcut sorunların da ortadan kalkacağını ileri sürmüşlerdir. Böylece Jön Türkler, kendilerine meşrutiyet rejimini getirme sözü veren II. Abdülhamit'in tahta çıkmasını sağlamışlardır. Onun tahta çıkışının ardından sadrazamlığa getirdiği Mithat Paşa'nın oluşturmuş olduğu bir kurul tarafından Kanun-i Esasi oluşturulmuş ve meşrutiyet rejimi ilan edilmiştir. Meşrutiyet rejimi, halkın seçeceği vekillerden oluşan Mebusan Meclisi ile padişahın seçeceği vekillerden oluşan Ayan Meclisini kapsamaktadır. Padişahın meşrutiyet rejiminde üstünlüğü olmakla birlikte halkın kendi kendisini temsil etme yetkisi de bulunmaktadır. II. Abdülhamit her ne kadar meşrutiyet yanlısı bir padişah değilse de Jön Türklere verdiği sözden ötürü, meşrutiyeti ilan etmiştir. Bu rejim, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı nedeniyle padişahın meclisi sınırsız olarak tatil etmesiyle ilk dönemini tamamlamıştır.⁵⁹

Prens Sabahattin, meşrutiyet dönemine tanıklık eden ve meşrutiyeti destekleyen bir aydındır. Onun Osmanlı Devleti'nin yönetim şekli ile ilgili yapmış olduğu çıkarımlarda meşrutiyeti desteklediği fakat Osmanlı Devleti'ndeki uygulama noktasında eleştirileri

⁵⁷ Öztuna, *Osmanlı Devleti Tarihi 2 - Medeniyet Tarihi*, 201.

⁵⁸ İnalçık, *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı*, 215.

⁵⁹ İnalçık, *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı*, 219.

olduğu görülmektedir. Prens Sabahattin, Paris'e gittiği dönemi "meşrutiyetin kurulmasına hizmet etmek için vatandan ayrılmak" olarak nitelermektedir. Meşrutiyet yanlısı bir aydın olarak Prens Sabahattin, bu dönemdeki gayelerini şu üç maddede dile getirmiştir:

Türkler ve genel olarak Müslüman Osmanlı unsurlarına karşı istibdat idaresinin bir veya birkaç kişi tarafından değil, fakat geçim tarzımızdan ve sosyal hayattaki eksikliklerimizden meydana geldiğini göstermek; kamuoyunu milli eğitimimizin ıslahı gereğine inandırmak ve bu gayelere engel olan istibdat idaresinin ortadan kaldırılmasına çalışmak için de vatanımızın çeşitli yerlerinde bir dizi çalışma ve mukavemet merkezleri oluşturmak.

Müslüman ve Hristiyan vatandaşlarımız arasında samimi bir birliğin gerekliliğini açıklamak. Bir başka ifadeyle Rum, Ermeni, Bulgar vb. Osmanlılığı teşkil eden ünitelerden hiçbirini cins ve mezhep farkı gözetmeksizin 'idari muhtariyet veya istiklal' siyaseti izlememeleri hususunu ortaya koymak.

Medeni dünyaya karşı, milletimizin, önceki idarenin bitmek, tükenmek bilmeyen zulümlerine layık olmadığını sağlam belgelerle ispata çalışmak, otuz senedir zindanlarda işkenceler altında yok edilen vicdanın bekçisi bu millet ona tanıtmak ve büsbütün aleyhimize bulunan Batı kamuoyundan hiç olmazsa bir bölümünü, milli davamız lehine kazanmak.⁶⁰

Prens Sabahattin, II. Abdülhamit önderliğindeki II. Meşrutiyet rejiminin ardından halka karşı baskı kurduğunu düşündüğü bir yönetiminin gelmesiyle birlikte halkın özgürlüğünün kısıtlandığını, meşruti rejimin özellikle padişaha meclisi açma kapama yetkisi vererek bireyselleşmenin tam anlamıyla gerçekleşmediğini görür. Prens Sabahattin, II. Abdülhamit'in önderliğinde ilan edilen meşrutiyetin, Osmanlı toplumunda tam anlamıyla uygulanmadığının farkındadır. Bu nedenle önerdiği yeni yönetim modeli ise adem-i merkezîyetçiliktir. Prens Sabahattin, meşruti rejimdeki mebuslar meclisinin yerine, adem-i merkezîyet yönetiminde yer alacak olan vilayet genel meclislerini koymuştur.⁶¹

Prens Sabahattin'in siyaset, insan, toplum, hak, hürriyet gibi birçok kavrama bakış açısının şekillenmesinde dönemin siyasi atmosferinin; Tanzimat'la birlikte gelen yenilik hareketlerinin, Osmanlı içerisindeki aydınların ayaklanmasının, Meşruti yönetimin ve en önemlisi de Prens Sabahattin'in yurt dışında yaşamasının ve Le Play ekolünden etkilenmesinin katkısı oldukça fazladır.

⁶⁰ Prens Sabahattin, *İttihat ve Terakki'ye Açık Mektuplar*, 47-48.

⁶¹ Prens Sabahattin, *İttihat ve Terakki'ye Açık Mektuplar*, 52.

2.3 Görüşlerinin Şekillenmesine Etki Eden Faktörler

Prens Sabahattin, Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde yaşamış önemli bir yazardır. Siyasi düşünceleri, dönemin siyasi, sosyal ve kültürel atmosferi tarafından etkilenmiştir. Prens Sabahattin'in siyasi görüşlerinin şekillenmesinde etkili olan faktörleri ana hatlarıyla şöyle sıralayabiliriz:

Eğitim ve Entelektüel Çevre

Prens Sabahattin'in eğitilmiş bir aileden gelmesi ve iyi bir eğitim alması, siyasi düşüncelerinin şekillenmesinde önemli bir faktördür. İstanbul'da öğrenim gören Prens Sabahattin, entelektüel çevrelerde yetişmiş ve çağdaş düşünce akımlarından etkilenmiştir. Bu entelektüel çevre, onun farklı düşünce akımlarını tanımasına ve siyasi fikirlerini oluşturmaya yardımcı olmuştur. Anne tarafından hanedan soyundan gelen Prens Sabahattin, küçük yaşta devlet işlerinin içinde büyüdüğü için Osmanlı yönetimini ve toplumunu iyi tanımaktadır. Aldığı eğitimler, ona Doğu kültürünü yakından tanıma imkânı sunmuştur.⁶²

Osmanlı İmparatorluğu'nun Zorlu Dönemi

Prens Sabahattin'in siyasi görüşleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun çalkantılı son dönemlerinde şekillenmiştir. İmparatorluk, iç ve dış tehditlerle mücadele etmekteydi ve reformlara olan ihtiyaç açıkça görülmekteydi. Prens Sabahattin, bu zorlu dönemde yaşanan siyasi olaylar ve toplumsal değişimler üzerinde düşünerek, kendi fikirlerini oluşturmuştur.⁶³

Batı Düşüncesi ve Modernleşme

Prens Sabahattin, Batı düşüncesinden etkilenmiş ve modernleşme fikrini benimsemiştir. Batı'ya seyahat etme fırsatı bulmuş ve Batı'nın siyasi, sosyal ve ekonomik sistemlerini inceleme şansı elde etmiştir. Bu deneyimler, onun Osmanlı İmparatorluğu'nun ihtiyaçlarını ve çağın gereksinimlerini daha iyi anlamasını sağlamıştır. Batı düşüncesinin etkisi, onun siyasi görüşlerinde belirgin bir şekilde görülebilir. Prens Sabahattin, bu deneyimleriyle Osmanlı İmparatorluğu'nda yapılması gereken reformları düşünmüş ve modernleşme fikrini desteklemiştir.⁶⁴

⁶² Tanyol, *İctimai Monografi Hazırlıkları*, 155.

⁶³ Prens Sabahattin, *İttihat ve Terakki'ye Açık Mektuplar*.

⁶⁴ Murtaza Korlaelçi, "Le Play Mektebi ve İlk Türk Temsilcisi Prens Sabahattin Bey", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (1983), 31-58.

Adalet ve Toplumsal Refah

Prens Sabahattin'in siyasi görüşlerinde adalet, özgürlük ve insan hakları değerleri önemli bir rol oynamıştır. Onun düşünceleri, toplumun adil bir düzenle yönetilmesi, bireylerin özgürlüklerine saygı gösterilmesi ve insan haklarının korunması gerektiği fikri üzerine kurulmuştur. Bu değerler, siyasi görüşlerinin temelini oluşturan önemli unsurlardır.⁶⁵

Prens Sabahattin'in sosyoloji anlayışı, Paris'te olduğu dönemlerde şekillenmeye başlamıştır. Prens Sabahattin'in sosyoloji anlayışını kavrayabilmek için yaşadığı dönemin toplumsal özelliklerini bilmek gereklidir.

Prens Sabahattin'in yaşadığı dönem, 19. yüzyılın ikinci yarısı ile 20. yüzyılın ilk yarısını kapsamaktadır. Bu süre zarfında Prens Sabahattin, Osmanlı'nın yenilenme dönemleri olan Tanzimat dönemini, I. Meşrutiyeti ve parçalanma dönemlerine tanıklık etmiştir. Prens Sabahattin'in görüşlerini ele alırken de yaşadığı dönemin sosyal durumunu ve ruhunu göz önünde bulundurmak gerekir.

Tanzimat dönemi, Osmanlı Devleti'nin 17. yüzyılın sonunda içine girdiği duraklama dönemiyle başlayan ve devamındaki gerilemeden Osmanlı'yı kurtarma amacıyla ortaya konulan yenilenme hareketlerini ve bu uğurda sarf edilen çabaları ifade etmektedir. Nitekim Tanzimat'ın kelime anlamı da "düzenleme", "nizamlama" demektir. Tanzimat Fermanı 1839 senesinde Mustafa Reşit Paşa tarafından Gülhane Parkı'nda okunarak ilan edilmiştir. Onu kendinden evvelki ıslahat hareketlerinden ayıran özel bir niteliği olmamasına rağmen, devletin batılılaşma yolundaki ilk önemli adımı olarak kabul edilir. Nitekim Tanzimat Fermanı'nda yer alan maddelerle batının üstünlüğü kabul edilmiş ve Osmanlı Devleti, gerilemenin durdurulmasını sağlayacak reçetenin batılılaşma ekseninde yapılacak düzenlemelerle mümkün olabileceğini öngörmüştür.⁶⁶

Yukarıda da belirtildiği gibi Tanzimat Fermanı, Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılda batı ile arasındaki üstünlük farkını hissetmesi, batılılaşmanın gerilemenin önüne geçecek yegâne yol olduğunu fark etmesi ile birlikte ilan edilen bir belge olma özelliğini taşımaktadır. Nitekim Tanzimat Fermanı'nı hazırlayan ve ilan eden Mustafa Reşit Paşa Avrupa'yı ve özellikle batıyı tanıyan ve fermanın hazırlanması sürecinde batılı birçok

⁶⁵ Prens Sabahattin, *Türkiye Nasıl Kurtulabilir?*

⁶⁶ Halil İnalcık, *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı* (İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2016), 120-128.

isimden akıl alan çok yönlü bir kişiliktir. İngiliz elçisi Lord Stratford Canning, Mustafa Reşit Paşa'nın hazırladığı Tanzimat Fermanı ile ilgili şunları söylemiştir:

Nazırlar arasında politikaca ve ruhça en iyi anlaştığımız devlet adamı Mustafa Reşit Paşa idi. Sultan yakınlığımızı kıskanıyor olmalıydı. 'Reşit Paşa ile pek sevişiyorsunuz' dedi bana bir gün. 'Öyle efendim' dedim. 'Sevişiriz kendisiyle. Majestelerinin en sadık, en elinden iş gelir hizmetkarlarından biri olduğu için tabii' .. İlk dikkatimi çektiği zaman Bab-ı Ali'de amedçiydi ve 1832'de Türk hükümetiyle üç müttefik devlet arasında Yunanistan'ın sınırlarının tespiti için yapılan müzakerelerde ve anlaşmanın imzası sırasında hazır bulundu. O zaman kendisini pek az görme fırsatı buldum. Daha sonra Sultan'ın elçisi olarak Londra'ya geldi, orada tanışıklığımızı ilerlettik. Türkiye'de devrim hareketleri konusunda bana açıldığını iyi hatırlıyorum. Yeniçeri ocağının yıkılmasıyla açılan yeni politika vadisinde faal bir rol oynama kararında olduğu belliydi. Bana işin neresinden başlanması gerektiğini sormuştu. Ben de 'ta baştan' diye cevap verdim. 'Nasıl baştan?' diye sorusunu tekrarladı. 'Tabi can ve mal emniyetinden' dedim. 'Şeref, haysiyetin de emniyet altında olması gerekmez mi?' diye sordu. 'Şüphesiz' dedim. 'Yalnız haysiyetten, şereften ne anladığını kavrayamamıştım'⁶⁷

Canning'in bu ifadeleri, Mustafa Reşit Paşa'nın değişimi gerçekleştirmek amacıyla batılılarla istişare yaptığını ve Tanzimat Fermanı üzerine çalıştığını doğrular niteliktedir. Bu noktada ferman tam anlamıyla bir gözlem raporu gibi dursa da aynı zamanda Osmanlı Devleti içerisindeki gayrimüslimler ile Müslümanlar arasındaki bir senet niteliği de taşımaktadır.⁶⁸

Tanzimat Fermanı'nın 1839 senesinde ilanının ardından 1876 senesinde I. Meşrutiyet ilan edilmiş ve parlamenter rejime geçilmiştir. Parlamenter rejimle padişahın yetkileri ortadan kalkmamakla birlikte çeşitli noktalarda kısıtlanmıştır. Osmanlı toplumu 19. yüzyılda bu iki önemli gelişmeyle birlikte bir yenileşme dönemi yaşamıştır.⁶⁹

Prens Sabahattin'in yaşadığı dönemde Tanzimat'ın ve meşruti yönetimin Osmanlı topraklarında etkisi hissedilmektedir. Fakat Osmanlı Devleti, batı tecrübesini kendi topraklarında her konuda tam anlamıyla pratiğe aktaramadığı gibi bu iki mevzuda da sıkıntı yaşamıştır. Bu nedenle aydınların temelde kafa yordukları mesele, Osmanlı'nın tecdid dönemidir. Prens Sabahattin de dönemin olaylarına kayıtsız kalamayan bir isimdir. Prens Sabahattin'in düşünce dünyası ve sosyolojisi dönemin içinde bulunduğu

⁶⁷ Stanley Lane Poole, *Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları*, çev. Can Yücel (Ankara: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1988), 89.

⁶⁸ Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, 208.

⁶⁹ İnalçık, *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı*, 159.

siyasi buhrandan, Osmanlı Devleti'nin cemaatçi yapısından, Prens Sabahattin'in Paris'te aldığı batılı eğitimden etkilenerek oluşmuştur.⁷⁰

Prens Sabahattin'in 21 yaşındayken babası ve erkek kardeşiyle birlikte Paris'e gitmesi, aldığı eğitimi ve yaşadığı kültürel ortamı değiştirmiştir. Sorbonne Üniversitesi'nde eğitim almaya başlayan Prens Sabahattin, bu dönemde Edmond Demolins ile yakın ilişkiler kurarak La Science Social cemiyetine üye olmuştur. Cemiyet sosyal kurumlar üzerine fikri çalışmalar yapan, toplumun sosyal sorunları ile ilgilenen bir cemiyettir. Prens Sabahattin, bu üyelikle birlikte toplum üzerine düşünceler de üretmeye başlamıştır. Prens Sabahattin'in Paris'te tanıştığı Demolins, Le Play ekolünden gelmektedir. Ekolün kurucusu Frederic Le Play "Science Social" adıyla anılan ekolde tarihi gözlemlenebilir olgular üzerine oturtur. Bu olguların çıkış noktası ise ailedir. Aileden yola çıkarak toplumu anlamaya çalışan Le Play, tarihin akışındaki gerekli değişimlerin toplumun bütününe değiştirdiği görüşündedir.⁷¹

Fransız sosyolog Frederic Le Play'in kurmuş olduğu bu ekol, Fransız Devriminin ardından toplumun değişen çehresinin ne şekilde bugüne geldiğini araştırmaktadır. Le Play ise bu noktada toplumun en küçük yapıtaşı olan aileyi ele almaktadır. Le Play'e göre aile her toplumda bulunmaktadır ve toplumun özünü yansıtmaktadır. Le Play aileyi temelde kamucu ve bireyci olmak üzere ikiye ayırmıştır. Ona göre kamucu aile sürekli olarak devletin baskı ve denetimi altında yaşayan ailedir. Bireyci aile ise kendi özgür kurallarını koyarak yaşayan ailedir. Le Play ortaya attığı bu iki aile tipinden yola çıkarak aslında toplumun da bu şekilde ikiye ayrıldığını ifade etmektedir. Edmond Demolins ise hocasının ortaya koyduğu bu aile-toplum kavramlarını daha da geliştirerek, toplumda dört çeşit aile olduğunu söyler: Ataerkil, kök, tikel ve kararsız aileler... Aslında tikel ailenin aynı zamanda kararsız aile olduğu da düşünüldüğünde bu sınıflandırma üçe düşmektedir. Le Play'in sınıflandırmasında dikkat edilmesi gereken husus, doğal yapının aileye etkileridir. İnsanların özellikle en ilkel dönemlerde doğa koşullarına göre şekillenen yaşam biçimleri, bu dönemde de etkilidir.⁷²

Ataerkil ailede otorite babadan oğula geçmektedir. Kök ailede ise otorite sahibi babanın seçtiği bir kişiye geçmektedir. Kararsız ailedeyse miras dağılımı ortaktır. Kararsız aile

⁷⁰ Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, 215.

⁷¹ Tahir Çağatay, *Le Play, İctimai Nazariyeler Tarihi*, ed. Hans Freyer (Ankara: Ankara Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1968), 253.

⁷² Nurettin Şazi Kösemihal, *Sosyoloji Tarihi* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1989), 305.

bugünkü batı toplumlarının da temeli sayılan demokratik sistemi ortaya çıkarmaktadır. Ataerkil ve kök aile ise daha çok doğu toplumlarında görülen anlayışları simgelemektedir. Le Play, aslında en sağlıklı olanın kök aile olduğunu, kök ailede yer alan sistemin toplumdaki bireyselliği en sağlıklı şekilde yansıttığını söyler.⁷³

Le Play, aile yapısından hareketle sosyo-ekonomik bir sistem kurar. Bu sistemde toplumun düzenlenmesinin ve bireyin özgürleşmesinin yolu ekonomik uğraşlara bağlı olarak değişir. Ataerkil ailede ekonomik gelişme yavaştır. Çünkü bu aile tipinde tarımla uğraşılır ve tarım kişiyi yeterince ileri taşımaz. Oysa kök aile tipinde istenilen ekonomik uğraşlar sağlanabilir. Liberalizm de kök aile tipinden çıkarak topluma yayılmıştır.⁷⁴

Demolins, aslında bu dört ailenin de ortaya çıkışını Fransız-İngiliz toplumlarının karşılaştırılmasına dayandırmaktadır. 1897 senesinde yayımlanmış olduğu *A quoi tient la superiorite des Anglo-Saxons?* (Anglo-saksonların Üstünlüğünün Sebepleri Nedir?) adlı eserinde, aslında iki ayrı toplum tipini ele alarak aileleri oluşturmuştur.⁷⁵

Eserde Fransız ve İngiliz toplumu karşılaştırılmış, Fransız toplumunun kamucu anlayışı eleştirilmiştir. Prens Sabahattin, İngilizlerin sorumluluk sahibi, devlete her zaman yaslanmayan ve kendi başlarının çaresine bakan tutumlarını oldukça takdir etmiş ve İngilizleri örnek olarak göstermiştir. Demolins'in sınıflandırmasına göre ataerkil aileler, çobanlıkla geçinen doğu toplumlarını ifade etmektedir. Kök aileler Kuzey'de, kararsız aileler ise Batı'daki ailelerdir. Demolins bu dört ailenin de eğitimle birlikte bireyciliğe yönelerek kendi yolunu bulabileceğine inanmaktadır. Demolins'in sistemi, özünde devlete aykırı olmakla birlikte bireyin özgürlüğüne izin vermesi noktasında devleti de göz ardı etmemektedir. Fakat devlet içerisinde bireysel kurumların kendilerini denetlemesi fikrine inandığı için *âdem-i merkezîyetçilik* adıyla anılmaktadır.⁷⁶

Demolins'in sisteminde Fransız toplumu kararsız aile tipine benzetilmektedir. Fransızların devleti bireyden üstün tutan tavrını eleştiren Demolins, bireyselleşme olgusuna önem veren İngilizlerde olduğu gibi kök aile tipinin toplumda yaygınlaşması gerektiğini söylemiştir. Demolins'in Prens Sabahattin'e ilham veren meslek konusundaki düşünceleri de onun topluma ilişkin fikirlerinin yön bulmasında önemlidir.

⁷³ Ozan Özavcı, "Prens Sabahattin'in Fikri Kaynakları: Le Play ve Toplumbilim", *Doğu-Batı* 4 (ts.), 237-238.

⁷⁴ Kösemihal, *Sosyoloji Tarihi*, 305.

⁷⁵ Edmond Demolins, *Anglo-Saksonların Üstünlüğünün Sebepleri Nelerdir?*, çev. A. Fuad - A. Naci (Ankara: Pagem Akademi Yayıncılık, 2017), 8.

⁷⁶ Aykut Kansu, *1908 Devrimi* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2015), 103.

Demolins sosyalizm veya liberalizmin toplumda egemen olması ile gelişimin sağlanacağına inanmıştır.⁷⁷

Prens Sabahattin, Paris'teki yıllarında Demolins ile tanışarak onun düşüncelerinden etkilenmiş ve sosyolojik görüşlerini bu noktada şekillendirmiştir. Prens Sabahattin de özellikle Demolins'in aile sınıflandırmasından topluma ulaşmasında olduğu gibi, Osmanlı toplumunu ele almış ve cemaatçi yapı içerisinde devletin kurtuluşunu aramıştır. Kararsız aile tiplerinde olduğu gibi bireyselleşmenin olduğu aile ve toplumlardaki kişilerin başarılı olmasına benzer bir şekilde Osmanlı'nın başarılı olması için de Prens Sabahattin, "ferdiyetçilik" hususunu ön plana çıkarmıştır.⁷⁸

Le Play okulu, toplumun her katmanının eşit şartlara erişmesi gerektiğini, toplumda aslında katmanlaşma olmaması gerektiğini savunmaktadır. Bu modelden yola çıkan Prens Sabahattin de toplumdaki eşitlik fikrini savunmuştur. Onun düşüncesinde kadın ve erkeğin eşitliği gibi cinsiyet eşitliğinin de ötesinde yöneten-yönetilen eşitliği oldukça önemlidir. Nitekim Osmanlı Devleti'nde yönetilen sınıf, kendi içerisinde ayrıcalıklı haklara sahipti ve bu haklar sayesinde halktan farklı bir yaşam sürdürmekteydi. Osmanlı'da yer alan cemaat fikri, kişilerin kendi başlarına karar vermesini engellediği gibi kişileri aynı zamanda birey olarak da yok saymaktaydı. Ancak cemaati, devlete hizmet eden topluluk olarak kabul etmektedir. Prens Sabahattin de Le Play ekolünün etkisiyle bu durumun ortadan kalkması için toplumsal yapının öğelerinden eğitim, askeriye, maliye, adalet gibi birçok kurumda ıslahat yapılması gerektiğini, ferdiyetçi tutuma dönülmesi gerektiğini savunmuştur.⁷⁹

Sonuç olarak Prens Sabahattin'in siyasi görüşleri, eğitimi, Osmanlı İmparatorluğu'nun zorlu dönemi, Batı düşüncesi ve modernleşme ile adalet ve toplumsal refah gibi faktörlerin etkisi altında şekillenmiştir. Entelektüel bir çevrede yetişen ve çağdaş düşünce akımlarını takip eden Prens Sabahattin, Osmanlı İmparatorluğu'nun ihtiyaçlarını ve reform gereksinimlerini göz önünde bulundurarak siyasi fikirlerini oluşturmuştur. Bu faktörler, onun siyasi düşüncelerinin temel taşlarını oluşturmuş ve onu önemli bir siyasi düşünür haline getirmiştir.

⁷⁷ K. Durukan, "Prens Sabahattin ve İlm-i İctima, Türk Liberalizminin Kökenleri", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, thk. Murat Gültekin - Tanıl Bora (İstanbul: İletişim Yayınları, 2004), 151.

⁷⁸ Durukan, "Prens Sabahattin ve İlm-i İctima, Türk Liberalizminin Kökenleri", 154.

⁷⁹ Durukan, "Prens Sabahattin ve İlm-i İctima, Türk Liberalizminin Kökenleri", 161.

3. PRENS SABAHATTİN'E GÖRE İNSAN, TOPLUM, DEVLET VE AHLAK TASAVVURU

Prens Sabahattin'in siyaset felsefesini anlamak amacıyla önceki bölümlerde verilen bilgilerin ana hatlarıyla hatırlatılması faydalı olacaktır. Zira özet mahiyetindeki bu kısa hatırlatma, çalışmayı bütüncül bir nazarla göz önünde bulundurmaya yardım edecektir.

Prens Sabahattin'in eğitim sürecinde Batı düşüncesi ve felsefesi üzerine yoğunlaştığı bilinmektedir. Bu amaçla Avrupa'daki siyasi ve sosyal hareketleri takip etmiş ve bu düşünceleri Osmanlı toplumuna uygulanabilir hale getirmeye çalışmıştır.

Prens Sabahattin, Osmanlı entelektüel ve siyasi çevrelerinde önemli isimlerle ilişkiler kurmuştur. Onun birçok aydın ve yazarla yakın dostlukları olmuştur. Özellikle Servet-i Fünun edebiyatı çevresindeki isimlerle sıkça bir araya gelmiş ve düşüncelerini onlarla da paylaşmıştır. Prens Sabahattin, Meşrutiyet döneminde aktif olarak siyasete atılmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kurucuları arasında yer almış ve İttihat ve Terakki hükümetlerinde görev almıştır. Ancak zamanla hükümetle anlaşmazlıklar yaşamış ve bu anlaşmazlıkların bir sonucu olarak siyasi kariyeri son bulmuştur.

Prens Sabahattin, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemindeki siyasi ve sosyal tartışmalarda önemli bir role sahip olmuştur. Sosyalist düşünceleri benimsemiş, ekonomik ve sosyal reformlar önermiş ve Batı ile entegrasyonu savunmuştur. Prens bu reformları ve entegrasyonu anlatabilmek adına siyaset felsefesini bir takım temeller üzerine oturtmuş ve bu düşünce dinamiklerini girift bir yapıda inşa etmiştir. Ona göre felsefesinin temel kavramları olan insan, toplum, ahlak ve devlet birbirinden ayrı düşünülemez. İnsanın yeteneklerini güçlendirerek topluma katkı sağlaması ve topluma karşı sorumluluklarını ihmal etmemesi ödevdir. Bu sayede toplum da sürekli olarak gelişmelidir. Devlet; toplumun ilerlemesine, insanların daha üretken hale gelmesine katkı sağlamalı iç ve dış her türlü tehdide karşı güvenliği sağlamalıdır. Hukukun varlığını tesis etmeli ve her türlü problemi hukuk yoluyla çözmelidir.⁸⁰ Siyasi grupların eylemlerinin ahlaka uygunluğu adalet marifetiyle sorgulanabilmelidir. Gücün tek elde toplanmasından doğabilecek baskı ve denetimden kaçınma anlayışı iktidarın ahlaki eylemlerinin sorgulanmasına sebep olacaktır. Devletin bireye karşı sergileyeceği tutum,

⁸⁰ Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, 192.

bireyin de devlete karşı olan ödev bilincini ve tutumunu şekillendirecektir.⁸¹ Dolayısıyla toplumda adil bir düzen tesis etmek için birbirinden ayrı düşünülemeyecek kavramlara aynı zamanda çok yönlüde bakmak gerekmektedir.

3.1 Prens Sabahattin'in İnsan Tasavvuru

İnsan oldukça karmaşık ve yaradılışı gereği birçok üstün özelliği bünyesinde barındıran bir varlıktır. İnsanın varlığı aynı zamanda ilimlerin varlığına da temel teşkil etmektedir. İnsanı, diğer varlıklardan ayrılan en önemli üstünlüğü sahip olduğu aklıdır. Ne var ki insan, salt aklıyla değil aynı zamanda farklı pek çok duygu ve davranışlarıyla da ön plana çıkmaktadır. Prens Sabahattin'in düşüncelerinin temelinde insan evrende tek ve biricik olduğu için toplum onun gelişmesi adına çabalamalıdır. Bu nedenle Prens, ferdiyetçilik düşüncesini savunmaktadır. Ferdiyetçilik düşüncesinin temelinde insanın gelişmesi için ona yatırım yapılması fikri yatmaktadır. Ferdiyetçilik özünde insanın faydalı olması, kendi kararlarını kendisinin vermesi, kendisini her alanda geliştirmesi düşüncesi üzerine kuruludur.⁸²

19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda topluma ilişkin iki çeşit sosyolojik bakış açısı hakimdi: Birincisi Ziya Gökalp'in temelini Emile Durkheim'den aldığı toplum görüşü, ikincisi ise Prens Sabahattin'in toplum görüşüdür. Ziya Gökalp, Türk toplumunun kendi öz kültürünü muhafaza ederek ilerlemesi gerektiğine inanmaktadır.⁸³ Yani onun felsefesinde toplum, kendi alışkanlıklarını kaybetmeden ilerlemeci bir bakış açısıyla kendini geliştirmelidir. Gökalp toplumların aşiret, kavim, ümmet ve millet olma aşamalarından geçtiğini söylemektedir.⁸⁴ Buna göre en ilkel toplumlar aşiretlerdir. Yani aralarında sadece kan bağına dayalı bir birliktelik söz konusudur. Daha sonrasında oluşan kavim, aralarında dil, töre ve din birliği oluşan topluluklardır. Onların din birliğinin daha kuvvetli olduğu biçimi ise ümmettir.⁸⁵

⁸¹ Ayferi Göze, *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler* (İstanbul: Beta Yayınları, 2003), 201.

⁸² Prens Sabahattin, *Türkiye Nasıl Kurtulabilir?*, 89.

⁸³ Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller*, 181.

⁸⁴ Emre Kongar, *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1995), 81.

⁸⁵ Taha Parla, *The Social and Political Thought of Ziya Gökalp 1876–1924* (Leiden E.J. Brill, ts.), 87.

Gökalp, millet olmanın ise tüm bu sayılanlardan farklı olduğunu söylemektedir. Millet, aynı toprak üzerinde birçok paylaşımı tecrübe eden kişilerin oluşturduğu bir birliktir. Uygarlaşmanın da tek koşulu, millet olma aşamasına gelmektir.⁸⁶

Gökalp, kültürü medeniyetin antitezi sayar ve her medeniyetin içerisinde çeşitli kültürlerin olabileceğine inanır.⁸⁷ Türk toplumu içerisinde azınlıkların fazla olması, onlara ait kültürel değerlerin fazlalığının da bir göstergesidir. Gökalp, ilerlemenin batı ile doğu kültürünün millet içerisinde sentezlenmesi ile oluşacağına inanır.⁸⁸

Ziya Gökalp'in inandığı toplum yapısı, özellikle 19. yüzyılda hâkim olan ve zamansal anlamda toplumu, işgücü bakımından ikiye ayıran bir toplum yapısıdır. Durkheim'e göre ise toplum, mekanik dayanışmacı toplum ve organik dayanışmacı toplum olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Mekanik dayanışmacı toplum, sanayi inkılabı öncesini, organik dayanışmacı toplum ise sanayi inkılabı sonrasını kapsamaktadır. Mekanik toplum yapısında insanlar arasındaki iş bölümü sınırlıdır ve insanları bağlayan şey inançlarıdır. Bunlar aynı zamanda cemaat toplumlardır. Organik toplumlarda ise iş bölümü, daha belirgindir ve her insan işe katkı sağlayarak ilerler. Ziya Gökalp, her iki toplum yapısının da Osmanlı Devleti içerisinde uygulanacağına inanmaktadır.⁸⁹

19. yüzyılda topluma dair bir başka görüş ise Prens Sabahattin'in ilm-i içtima modeli üzerine şekillenmiştir. Paris'te kaldığı zaman diliminde Türk toplumu hakkında dışarıdan bir gözle teşhisler koyan Prens Sabahattin de Türk toplumunun Le Play ekolü çerçevesinde İlm-i İçtima yöntemi ile ıslah edilerek yenileyeceğine inanmıştır.⁹⁰

“Türkiye Nasıl Kurtarılabilir?” eserinin girişinde Prens Sabahattin, “ilm-i içtima” kavramını uzun uzun açıklamaktadır. Ona göre ilm-i içtima “olayları birbirine bağlayan ilişkileri ve bu ilişkileri yöneten kanunları keşfetmek; bu sayede, geleceği derece derece

⁸⁶ Şahin Gürsoy - İhsan Çapcıoğlu, “Bir Türk Düşünürü Olarak Ziya Gökalp: Hayatı, Kişiliği ve Düşünce Yapısı Üzerine Bir İnceleme”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 47/2 (01 Ağustos 2006), 169.

⁸⁷ Celaleddin Çelik, “Gökalp'in Bir Değişim Dinamiği Olarak Kültür-Medeniyet Teorisi”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1/21 (2016), 72.

⁸⁸ Yıldırım Hikmet Celkan, *Türk Sosyolojisinin Mimarı Ziya Gökalp Ziya Gökalp Sempozyumu Bildirileri* (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Yayınları, 1989), 111.

⁸⁹ Alan Swingewood, *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*, çev. Osman Akınhay (İstanbul: Agora Kitaplığı, 2010), 140.

⁹⁰ Durukan, “Prens Sabahattin ve İlm-i İctima, Türk Liberalizminin Kökenleri”, 103.

anlamak”tır.⁹¹ Sosyolojiden farklı olan bu kavramın, *sosyal bilim* manasına geldiğine de dikkatleri çekmemiz faydalı olacaktır.

Le Play ekolü aileden yola çıkarak toplumları kamucu ve bireyci olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Kamucu toplumlar devlet otoritesinin baskın şekilde hissedildiği toplumlar iken, bireyci toplumlarda ise bireylerin kişisel faaliyetleri ve gelişimleri daha fazla ön plandadır. Prens Sabahattin de ilm-i içtimada toplumları tecemmüiler ve infiradiler olmak üzere ikiye ayırmıştır. Tecemmüiler, toplumcular iken infiradiler ise bireycilerdir. Prens Sabahattin’e göre ilm-i içtima tam anlamıyla mükemmel bir sınıflandırmadır ve toplumu anlama noktasında kendisine ihtiyaç vardır:

*...bu muazzam ve gittikçe mükemmelleşen bir terhib-i içtima beşeriyet; hayat-ı hususiye ve umumiyesinde, kendisine yegane rehberlik edebilecek ve bu suretle ulüm-u sairenin kaffesini etrafında toplayacak merkezi bir ilme, en lüzumlu ve en kıymetli bir istinadgâha temellük eder.(..) Hayat-ı hususiye hayati umumiye hakim kılan ve ortaya en kat'i bir tefevvuk-u içtimai çıkararak amel-i esasi de işte bu istiklal-i şahsiye halk eden cereyan-ı içtimai...*⁹²

Tıpkı Ziya Gökalp gibi Prens Sabahattin de toplum içerisinde birbirinden farklı kültürlerin olduğuna inanmaktadır. Bu kültürler, toplumu beslemekle birlikte toplumdaki karışıklıkların da asıl nedenidir. Nitekim toplumda kültürlerin uyum içerisinde yer edinmesi, oldukça önemlidir. Prens Sabahattin’e göre kültürel farklılıkların temel nedeni ise başta coğrafya olmak üzere siyaset, ekonomik üretim tarzı ve kültürel kodlardır.⁹³

Prens Sabahattin’e göre ilm-i içtima içerisinde yer alan toplumcular (tecemmüiler) tam anlamıyla devlete boyun eğen halkı ifade etmektedir. Bu toplum yapısında bireylerin kişisel isteklerinin hiçbir önemi yoktur. Önemli olan devlettir. Bu yapıda halk sadece sürüdür. Halkın var olma sebebi aslında devlete hizmet etmektir. Toplumcular (tecemmüiler) için birleştirici nokta dindir. Din halkın en önemli kimliğidir. Bireyci (infiradî) toplum yapısı ise bireysel isteklerin ve birey olma duygusunun ön plana çıktığı insanların yer aldığı toplumlardır. Halkın vatandaş olma kimliği vardır. Halkın var olmasıyla devlet oluşur. Bir nevi devletin varlık nedeni halka bağlıdır. Toplumcular

⁹¹ Prens Sabahattin, *Türkiye Nasıl Kurtulabilir?*, 10.

⁹² Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1991), 472.

⁹³ Prens Sabahattin, *Türkiye Nasıl Kurtulabilir?*, 12.

(tecemmüî) toplum yapısından farklı olarak bu toplum yapısında birey devletin gölgesinde kalmadığı için sorumluluk almaktan korkmaz.⁹⁴

Prens Sabahattin ilm-i içtima ekseninde Osmanlı toplumunu incelemiş ve toplumun tecemmüî yapıdan oluştuğunu belirlemiştir. Osmanlı toplumunda imparatorluk var olduğu için halk da vardır. Halk bir nevi imparatorluk için oluşturulan kölelerdir. Halkın ne düşündüğü ya da kişisel olarak ne istediği önemli değildir. Teokratik yapı asla sorgulanamaz ve bu yapının önüne geçilemez. Prens Sabahattin'e göre bu sistem bireyi sömürmekte ve köleleştirmektedir. Bundan ötürü Osmanlı toplumunda çeşitli kültürel varlıklar baskı altında yaşamakta, genel olarak ülkenin varlığına katkıda bulunamamaktadırlar. Prens Sabahattin'in Türk toplumu için önermiş olduğu sosyal model ise *adem-i merkezîyetçilik* üzerine kuruludur. Devletin varlığının tam olarak reddedilmediği bu görüşte, yerel idarelerin kurulması ve bunların bireyci bir tutumla yönetim işlerini yürütmesi ilkesi vardır.⁹⁵

Prens Sabahattin Paris'te dışarıdan Osmanlı ülkesini daha iyi gözlemlemektedir. Bunun yanında batıyı da bilen Prens Sabahattin batı ile doğuyu da kıyaslamaktadır. Ona göre batının başarılı olması tarihsel süreçte geçirdiği aşamaların sonunda bireyciliği benimsemesi ile olmuştur.

Prens Sabahattin "Türkiye Nasıl Kurtulabilir?" eserinde de bu süreci şöyle aktarır:

Eski devirlerin en yüksek ve en görkemli fikri gelişmesi Yunanistan'da görülür. Burada doğal ortam, ortaya çıkardığı hayal etme ve soyut konular üzerine düşünme yeteneğini, bahçe tarımının ve meyve toplayıcılığının verdiği açıklama kolaylığı ve fikri çabuklukla birleştirilmeye hizmet ettiği gibi, sosyal ortamda fikri harekete sahip çıkacak bir sınıf yetişmekteydi: önce vadileri kuşatan dağlardan inen kahramanlar, sonra deniz ticaretinin çıkardığı zenginler.

Bu sebepten zincirleme etkisi altında Eski Yunan özel ve benzersiz bir fikri gelişme yaşadı. Fakat eski kavimlerin en münevver ve en düşündürü olan Yunanlılar; alfabenin mucidi bir ırkı temsil eden Kartacalılar başta olmak üzere Romalıların tahakküm ve istilası altına düştü. Halbu ki Romalılar Yunanlıların yanında sade ve cahil birer köylüydü.

Romanın Yunanistan'a karşı bu zaferi cehaletin bilime karşı zaferi değil; çetin ve etkin bir ziraat üzerine kurulmuş olan güvenilir bir yapının kolay ve gevşek bir ziraat üzerine kurulmuş olan daha zayıf bir yapıya galip gelmesiydi. Çünkü etkin bir tarımsal çalışma bahçe tarımı gibi boş zaman

⁹⁴ Durukan, "Prens Sabahattin ve İlm-i İctima, Türk Liberalizminin Kökenleri", 105.

⁹⁵ Prens Sabahattin, *İttihat ve Terakki'ye Açık Mektuplar*, 218.

bırakmıyordu. Etkin bir tarım sosyal üstünlüğü; diğerleri ise fikir üstünlüğü sağlıyordu. Demek ki, fikri kültürün yüksekliği yani fikri üstünlük; sosyal üstünlükten ayrılıyor ve onun zorunlu bir sonucu olmuyor.

Roma'nın yıkılması da, Romalıların Yunan ekolünden aydınlık olmalarından kaynaklanan bir durum değil. Bu durum cemaatçilikten tam olarak kurtulamamış olan Romalıların en sonunda sosyal Bozuklukları doğuran cemaatçi devlet yapısına düşmelerinden kaynaklanıyor. Roma alemini, düştüğü bozulma ve anarşiden kurtararak Avrupa'nın yeni biçimlenişini düzenleyen kuvvet de şüphesiz İstanbul'un fethi üzerine bir gemi yükü eski bilgiyle birlikte Bizans'tan İtalya'ya kaçan marifet erbabı değildi.

Batı'nın yükselişi, İskandinavya'nın bilinmeyen çevrelerinden gelen, bütün cahilliklerine kabalıklarına rağmen, insanlığın o zamana kadar sahip olamadığı en güvenilir tarımsal yapıya sahip olan bireyci barbarlar tarafından yaratıldı. İnsanlığa gözlem ve deneyin sağladığı en üretken ve kesintisiz fikri gelişmeyi yaşatan yeni ürünleri ortaya çıkaran ümmetler, tarımsal işletme şeklinde yapılan bir bireyci istiladan doğdu.⁹⁶

Görüldüğü üzere Prens Sabahattin'in çıkış noktası, Antikçağ'ın en önemli kültürel birikimine sahip olan Yunan'dır. Roma ve Yunan topluluklarının aşama aşama ilerlediğini söyleyen Prens Sabahattin, bu konuda ekonomisi iyi olan tarafın da diğer tarafı alt edeceğini söyler. Nitekim tecemmüi topluluklarda geçim kaynağı genellikle tarımdır. Oysa infirâdî toplumlarda ise avcılık yani mücadele görülmektedir.⁹⁷

Prens Sabahattin'in toplum modelinde eğitim ve ekonomi oldukça önemlidir. Fakat bunların hiçbiri tek başına yeterli değildir. Devletin bireyi desteklemesi ve gerekli ekonomik düzenin sağlanması, bireyin özerkliği adına gerekli şeyler arasındadır. Prens Sabahattin, organik toplum yapısının bu anlamda sağlıklı olduğuna inanmaktadır. Fakat ilm-i içtima düşüncesi pozitvizmin hâkim olduğu dönemde bölücülük olarak algılanmış, Prens Sabahattin'in düşünceleri sağlıklı şekilde anlaşılammıştır.⁹⁸

Prens Sabahattin, toplumun içinde bulunduğu olumsuz şartlardan toplumsal değişimin yanı sıra eğitim yoluyla çıkılabileceğine inanmaktadır. Nitekim bireycilik, bireyselleşme eğitimle küçük yaşlarda kişide oluşturulabilecek bir bilinçtir. Prens Sabahattin eğitimde de Anglo- Sakson ülkelerindeki eğitim anlayışını temel almıştır.

⁹⁶ Prens Sabahattin, *Türkiye Nasıl Kurtulabilir?*, 28-29.

⁹⁷ Prens Sabahattin, *Türkiye Nasıl Kurtulabilir?*, 33.

⁹⁸ Durukan, "Prens Sabahattin ve İlm-i İctima, Türk Liberalizminin Kökenleri", 113.

Teorik anlamda bir öğretim modelindense kişilere girişimciliğin kazandırılması, onları bireyselleşme yolunda eğitecek olan pratiğin verilmesi gereklidir.⁹⁹

Prens Sabahattin eğitim anlayışında da batılılaşmayı önermektedir. Fakat kendisi toplumsal değişimin tam anlamıyla batılılaşmak olmadığını şu sözlerle dile getirmektedir:

Bireyci yapıya doğru yürümek Batılılaşmak demek değildir... Batılılaşmak gereğinden gelişigüzel söz etmek, öncelikle meseleyi yüzeysel bir bakış açısıyla görmektir. İkinci olarak her ulusun geçmişteki ve şimdiki doğal ve sosyal çevresi bu ulusların kendilerine has özellikler göstermesini sağlıyor.... Demek ki hiçbir milleti taklide kalkışmakla o millet olamayacağımız gibi, yalnız milletimize sarılmakla da olduğumuzdan fazla bir şeye sahip olmayız.¹⁰⁰

Prens Sabahattin, batının önemli noktalarını örnek almayı fakat özümüzdeki anlayışı da güncel tutmayı önermiştir. O, Tanzimatçılar gibi tam anlamıyla batılılaşmayı esas almamakla birlikte sentezci bir anlayışla bireyselleşmeyi savunmaktadır.

Prens Sabahattin'in düşünceleri, insanın yerini ve değerini vurgulayan bir perspektife sahiptir. Bundan dolayı Prens Sabahattin, insanın özgür iradesine ve kişisel özgürlüğüne büyük önem verir. Ona göre, insanın kendi iradesiyle kararlar alabilmesi, özgür düşünebilmesi ve eylemlerini belirleyebilmesi gereklidir. İnsanın özgürlüğü, onun değerini ve insanlık haysiyetini yansıtan temel bir unsurdur.¹⁰¹

Prens Sabahattin, insanın büyük bir potansiyele sahip olduğuna inanır. Ona göre, her insanın yetenekleri, kabiliyetleri ve yaratıcı gücü vardır. İnsanın bu potansiyelini geliştirmesi ve kullanması, toplumun ilerlemesi ve gelişmesi için önemlidir. İnsanın değeri, onun potansiyelini gerçekleştirilmesi ve toplum için faydalı bir birey olmasıyla ortaya çıkar. İnsanın değeri, insanlıkla olan bağlantısıyla belirlenir. İnsanın diğer insanlarla empati kurması, yardımlaşması ve birlikte çalışması önemlidir. İnsanlar arasındaki ilişkilerin temelinde insanlık değerleri, adalet, dürüstlük ve sevgi gibi evrensel değerler yatar. İnsan, bu değerleri yaşatarak topluma ve insanlığa değer katmaktadır.¹⁰²

⁹⁹ Prens Sabahattin, *Türkiye Nasıl Kurtulabilir?*, 50.

¹⁰⁰ Prens Sabahattin, *Türkiye Nasıl Kurtulabilir?*, 21-22.

¹⁰¹ Özavcı, "Prens Sabahattin'in Fikri Kaynakları: Le Play ve Toplum Bilim", 235-236.

¹⁰² Yılmaz, *Bir Eğitim Adamı Olarak Prens Sabahattin*, 121.

Prens Sabahattin, insanın topluma ve kendisine karşı sorumlulukları olduğunu da vurgular. İnsanın doğru kararlar alması, adaleti savunması ve toplumsal refahı desteklemesi gerektiğine inanır. Her bireyin, kendi alanında ve yetenekleri doğrultusunda sorumluluklarını yerine getirmesi, toplumun ilerlemesine katkıda bulunur ve insanın değerini artırır.

Sonuç olarak Prens Sabahattin'in düşüncesinde insanın yeri ve değeri, insanın özgürlüğü, potansiyeli, insanlıkla bağı ve sorumluluklarına dayanır. İnsanın özgür iradesiyle kararlar alabilmesi, potansiyelini gerçekleştirebilmesi ve insanlıkla empati kurabilmesi önemlidir. İnsanın değeri, kendisinin ve toplumun gelişimine katkıda bulunmasıyla belirlenir. Prens Sabahattin'in fikirleri, insanın yeri ve değeri hakkında önemli bir perspektif sunar ve insanın önemini vurgular.

3.2 Prens Sabahattin'in Toplum Tasavvuru

Topluma dair birçok tanım yapılsa da toplumla ilgili yapılan tanımlarda konsensüs sağlanan temel özellikler, ortak bir mekân ve ortak bir amacın insanlardan oluşan bir birlik tarafından paylaşılmasıdır. Toplumu toplum yapan en belirgin unsur, örgütlenmiş insanların varlığıdır. Bütün bu özellikler göz önünde bulundurularak toplum için yapılan en kapsamlı tanımın, “*aynı toprak parçası üzerinde birlikte yaşayan ve ortak çıkarları için iş birliği yapan insanlar*” olduğu söylenebilir.¹⁰³

Prens Sabahattin'in toplum anlayışı, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemindeki siyasi, sosyal ve ekonomik sorunlara cevap olarak geliştirdiği bir perspektiftir. Toplum anlayışı, toplumun bir bütün olarak ele alınması, adaletin sağlanması, eşitlik ve refahın hedeflenmesi gibi temel prensipleri içerir.

Prens Sabahattin'in toplum tasavvurundaki önemli meselelerden biri teşebbüs-i şahsidir. Osmanlıca bir tamlama olmakla birlikte bireysel teşebbüs, girişim olarak da Türkçeye aktarılabilir. Prens Sabahattin, toplumun gelişmesinin ve bireysel çalışmaların özünde, bireyin ekonomi ile ilişkisi olduğunu ifade etmektedir. Çünkü 19. yüzyılda Osmanlı ekonomisi oldukça kötüdür.¹⁰⁴ Üretim büyük ölçüde tarıma dayanmaktadır. Ülke kendi sanayisinde yeterli değildir, aynı zamanda madenlerin de çoğu yabancı

¹⁰³ Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, “Toplum” md.

¹⁰⁴ Çağlar Keyder, *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929)* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1982), 91.

yatırımcılar tarafından değerlendirilmektedir.¹⁰⁵ Tanzimatla birlikte ziraatte iyileşme kapsamında çiftçi desteklenmiş, pamuk gibi kıymetli üretimler için öşür vergisi kaldırılmıştır.¹⁰⁶ Buna rağmen ülkede sanayinin yetersizliği, halkın alım gücünün düşmesi gibi sebepler, ekonomide bireysel yatırımcılığın gelişmesinin önüne geçmektedir.¹⁰⁷ Aynı zamanda kapitülasyonların da etkisi ile yurt dışından gelen ve halkın alım gücüne de uygun daha ucuz mallar, yerel üreticinin daha çok çökmesine neden olmaktadır. Osmanlı toprakları bu dönemde adeta sömürülmüştür.¹⁰⁸

Prens Sabahattin'e göre toplumdaki teşebbüs-i şahsi sadece bir alanda değil; askeri, ekonomik, sosyal, siyasi her alanda sağlanmalıdır. Ekonomik hayattaki iyileşme için memurlardan çok girişimcilere gerek vardır. Memurların durağan anlayışları, yerini girişimcilerin çeşitli yönlerden yenilikçi atılımlarına bıraktığında ekonomide ilerleme olacaktır. Aynı şekilde orduda da geleneksel sistemin yerine cesur, yenilikçi, atılımcı, kendi kararlarını disiplin altında olmaksızın verebilen askerin varlığı başarı getirmektedir.¹⁰⁹

Prens Sabahattin, Osmanlı toplumundaki iyileşmenin ekonomik alanda da olması gerektiğine inanmaktadır. Nitekim toplumun gelişebilmesi için ekonomi oldukça önemli bir göstergedir. Ekonomik iyileşme için de Osmanlı burjuvazisi temelli bir girişim yapılmalıdır.¹¹⁰ Prens Sabahattin, girişimci insanların sayısının artması ile ancak toplumun da girişimcilik özelliklerini kazanacağına inanmaktadır. Bu nedenle yapılması gereken kamu kurumlarının sayısını azaltmak ve memurların varlığına son vermektir. Prens Sabahattin'in memurlar ile ilgili düşünceleri şu şekildedir:

*Memurluk düşünsel analiz ve girişim, özgürlük ve hissi sorumluluk gibi bir devlet adamı için zorunlu olan vasıfların gelişmesine değil tam tersine yok olmasına neden olduğu için bu yol kamusal hayatta da oldukça yetersiz adamlar yetiştiren bir ortam yaratmaktadır.*¹¹¹

Prens Sabahattin Paris'te olduğu dönemden sonra Fransız yazarları ve Fransız tarihini daha fazla okuma olanağı bulmuştur. Bu dönemde Fransız devriminin yaymış olduğu

¹⁰⁵ İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı* (İstanbul: Kronik Kitap, 2019), 35.

¹⁰⁶ İlber Ortaylı, *Gelenekten Geleceğe* (İstanbul: Ufuk Kitapları, 2004), 48.

¹⁰⁷ Yahya Sezai Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)* (Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1986), 107.

¹⁰⁸ Önsoy, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii ve Sanayileşme Politikası*, 126.

¹⁰⁹ Kösemihal, *Sosyoloji Tarihi*, 128.

¹¹⁰ C. Reyhan, "Prens Sabahattin", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009), 150.

¹¹¹ Prens Sabahattin, *Türkiye Nasıl Kurtulabilir?*, 40.

düşünceleri ve çıkış noktasını da daha iyi inceleme fırsatı bulan Prens Sabahattin, Osmanlı toplumu ile karşılaştırmalarını daha sağlıklı yapmıştır. Fransız toplumundaki bireyselliğin ardında o toplumda yaşayan insanların hak arama mücadelesi vardır. Oysa Osmanlı toplumunda halk hanedana kayıtsız şartsız tabidir. Bu sebeple de halkta hak arama bilinci gelişmemiştir. İşte Prens Sabahattin bu noktada halkın memuriyet zihniyetinin etkisini de ortaya koymaktadır. Memuriyet zihniyetinde kişinin kendi kazancı ön plandadır. Kişi aldığı eğitimde kendisinin veya ülkesinin fikri yapısına sahip değildir. Böyle bir düzende kişi sadece kendi kazancının peşindedir. Oysa gerçek manasıyla eğitimin ve vatandaş olmanın temel hedefleri bireyselleşmeyle gerçekleşecektir. Prens Sabahattin memuriyet zihniyetini şu sözlerle eleştirmiştir:

...meşakatlerle her gün yapayalnız çalışmaya mecbur olan adamlar, elbette, yaşadıkça kabiliyet-i içtimaiyelerinin arttığını görürler. Maniaları ezmek onlara eğlence, bize işkence oluyor. Onların menfaat-i şahsiyeleri, ekseriyetle menfaat-i umumiyenin bir cüzi. Çünkü, sayılarıyla (iş) memleketin servet ve saadetini arttırırlar. Bizde ise menfaat-i şahsiye menfaat-ı umumiyenin zıddı. Çünkü menfaat-ı şahsiyemizi, servetin üç menbaini teşkil eden ziraat, sanayi ve ticaretle teminden ziyade, onu [kişisel çıkar] tahakkümde, zulme alet olmada arıyoruz. Say-ı şahsi ile yaşamak, zenginleşmek için malumat [bilgi] tecrübe, gayret, sebat ve ihtiyat gibi birçok meziyetlere temellük [sahip olma] şart. Biz ekseriyetle bunlardan mahrum olduğumuz için çocukluğumuzdan beri almış olduğumuz terbiye [eğitim] neticesi kazanmadan yaşamak, çalışmadan zenginleşmek istiyor ve bitabi [doğalolarak] hükümet memurluğuna göz dikiyoruz. Lüzumundan yüz kat fazla hükümete çatmak için de yegâne çare liyakat değil, himayedir. Demek ki, daha cemiyete birinci adımı atarken, bir başkasının himayesine sığmıyoruz. Haysiyet-i şahsiyemize bu ilk vedaı etdikden sonra, kayırıldığımız yerde ilerleyebilmek için yine himayeye muhtacız. Böylece her kademe-yi irtifa bir koltuk deyneğine ihtiyaç gösteriyor, kayırılmadan başka hiçbir vasita-yı terfisi bulunmayan adam'; bir şahsiyet sahibi olabilir mi? Elbette olamaz. Çünkü zavallı, kendisinin değil hamisinin istediği şekle girmeğe mecbur; onun nazarında ak olan kendi nazarında, kara da olsa, yine karayı ak diye kabul etmeğe mahkum. Amirlerine karşı tapınmağı vazife edinmiş bu mamurların, madunlarından [maiyet] ilk bekleyecekleri iş de kendilerine tapınılmak oluyor. İşte bu suretle büyük küçük rical-i devlet-istisnadan kat-i nazar-koltuk deyneğiyle yürür ahlak düşkünliklerinden toplanıyor. Vakıa, her memlekette memurlar vazifeleri icabı göreneğe tabi oldukları için istibdada az çok alet olagelmışlerdir. Fakat tesiri hiçbir yerde bizdeki kadar meş 'üm değil. Çünkü bizde kuvve-yi icraiyenin (hükümetin) istibdadını istiklâl-i şahsiyeleriyle tadil [değişim- dönüşüm] edecek işlek bir sınıf yok. Cemiyetin bunun teşkile en ziyade müsaid olan efradı, hep memur oluyor. Hükümetin meş 'um himayesi altında bir müstehlik {tüketici} sınıfı vücuda getiriyor Mustahsiller, yani kazandıklarıyla yaşayan ve memleketi yaşatanlar köylüler, esnaf ve küçük

*tacirler. Bunlarda ise maddi manevi [fikrî] hiçbir sermaye bulunmadığı için tutdukları işi ilerletmiyor.*¹¹²

Ülken, Prens Sabahattin'in bu sözlerinin ardında bir sosyal devrim niteliğinde fikirler olduğunu ileri sürmektedir. Nitekim Prens Sabahattin, toplumda yer alan bir sınıfın toplum yapısını bozduğunu, memurların düşünce tarzının değişmesi gerektiğini dile getirmiştir. Bu fikirlerin uygulamada başarısız olmasının nedenleri, başta toplumdaki yerleşik düzen olmak üzere teokratik yapının meşrutiyetle dahi gücünü yitirmemesidir.¹¹³

Teşebbüs-i şahside kişi devlete karşı değildir. Sadece bireyin konumu devletten üstündür. Bir nevi birey devlete varlığı için değil kendi varlığını koruma sözü verdiği için şükran duyar. Toplumun ortak çıkarları kapsamında devlet varlık göstermektedir.¹¹⁴

Prens Sabahattin'in toplum anlayışının bazı önemli unsurları şunlardır:

Toplumun Bütünlüğü: Prens Sabahattin, toplumu ayrılmış parçalar olarak değil, bir bütün olarak ele alır. Ona göre, toplumun her kesimi birbirine bağlıdır ve her bir bireyin toplumun refahına katkıda bulunması gereklidir. Toplumun bütünlüğü, dayanışma ve iş birliği ile sağlanır.¹¹⁵

Adaletin Sağlanması: Prens Sabahattin, adaletin toplumun temeli olduğuna inanır. Adaletin sağlanması, her bireyin eşitlik ve adil davranışlarla karşılanması anlamına gelir. Hukukun üstünlüğü, adil bir yargı sistemi ve toplumda adaletin tesis edilmesi, Prens Sabahattin'in toplum anlayışının önemli bir parçasıdır.¹¹⁶

Eşitlik ve Refah: Prens Sabahattin, toplumun refahının ve ilerlemenin temelinde eşitlik ilkesinin yer aldığına inanır. Her bireyin eşit fırsatlara sahip olması, eşit şekilde muamele görmesi ve ekonomik olarak refah düzeyinin yükseltilmesi önemlidir. Prens Sabahattin, toplumda gelir dağılımının adil olması, yoksulluğun azaltılması ve toplumsal refahın artırılması için çeşitli önerilerde bulunmuştur. Önemli bazı önerilerinin şu şekilde sıralanması mümkündür:

¹¹² İkdam Gazetesi, 1908.

¹¹³ Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi* (İstanbul: Ülken Yayınları, 1979), 326.

¹¹⁴ Ernest E. Ramsaur, *Jön Türkler ve 1908 İhtilali*, çev. Nuran Yavuz (İstanbul: Sander Yayınları, 1972), 101.

¹¹⁵ Yılmaz, *Bir Eğitim Adamı Olarak Prens Sabahattin*, 90.

¹¹⁶ Yılmaz, *Bir Eğitim Adamı Olarak Prens Sabahattin*, 92.

Vergi Sisteminin Adaletli Bir Şekilde Düzenlenmesi: Prens Sabahattin, vergi sisteminin adaletli bir şekilde düzenlenmesini önermiştir. Zenginlerin daha yüksek oranda vergi ödemesi ve bu kaynakların sosyal hizmetlere, eğitime ve yoksulluğun azaltılmasına yönlendirilmesi gerektiğini savunmuştur.¹¹⁷

Eğitim Fırsatlarının Eşitçe Sunulması: Prens Sabahattin, eğitim fırsatlarının herkese eşit bir şekilde sunulması gerektiğine inanmıştır. Eğitimin toplumun tüm kesimlerine erişilebilir hale getirilmesi, fırsat eşitsizliklerinin azaltılması ve toplumun genel refahının artırılması için önemli bir adımdır.¹¹⁸ Toplumun oluşturan ve ona anlam yükleyenler, bireylerdir. Bu nedenle toplumun kalitesinin, toplumu oluşturan bireylerin kalitesiyle doğru orantılı olduğu söylenebilir. Bu durumun farkında olan Prens Sabahattin için de toplum oldukça önemlidir. Çünkü kendisi toplumun varlığını bireyin varlığıyla aynı değerde görmektedir. Bu yüzden Prens Sabahattin için toplumun varlığı, temelde bireyin varlığına bağlıdır. Prens Sabahattin'in toplumla ilgili düşüncelerinde Social Science okulunun ve Le Play'ın izleri görülmektedir.¹¹⁹ Onun düşüncelerinde Osmanlı toplumunda bireyselleşmeyi sağlayacak toplumsal bilincin yetersizliğine dair tenkitler yer almaktadır. Bu sorunların aşılması da eğitim fırsatlarının Osmanlı toplumunda yaşayan herkese eşit bir şekilde sunulmasıyla mümkün olabilir.¹²⁰ Bundan dolayı, Prens Sabahattin, Batı'nın homojen toplum yapısındaki gibi Osmanlı toplumunun da insanların cinsiyet, ırk, din vb. farklılıkları öne çıkarılmadan kişilerin eşit olduğu bir yapıdan oluşması gerekmektedir. Bu durum, kadınların da toplumda söz sahibi olması gerektiğini; garbın eğitim anlayışını alarak yetişmelerini gerekli kılmaktadır.¹²¹

Tarımın Geliştirilmesi ve Çiftçilere Destek Sağlanması: Prens Sabahattin, tarım sektörünün önemini vurgulamış ve çiftçilere destek sağlanmasını önermiştir. Tarımın modernize edilmesi, verimliliğin artırılması ve çiftçilere teknik destek, eğitim ve finansal kaynaklar sunulması yoluyla toplumsal refahın artırılması hedeflenmiştir.¹²²

¹¹⁷ Prens, *Teşebbüs-i Şahsî ve Tevsi-i Me'zuniyet Hakkında Bir İzah*, 144.

¹¹⁸ Yılmaz, *Bir Eğitim Adamı Olarak Prens Sabahattin*, 94.

¹¹⁹ Yücel Bulut, "Bir Sultanzadenin Yönetim Algısı", *Anlayış* 10 (2004), 87.

¹²⁰ Prens Sabahattin, *Türkiye Nasıl Kurtulabilir?*, 71.

¹²¹ Reyhan, "Prens Sabahattin", 168; N. Önen - C. Reyhan, *Mülkten Ülkeye: Türkiye'de Taşra İdaresinin Dönüşümü (1839-1929)* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2011), 92.

¹²² Prens, *Teşebbüs-i Şahsî ve Tevsi-i Me'zuniyet Hakkında Bir İzah*, 145.

İşçi Haklarının ve Çalışma Koşullarının İyileştirilmesi: Prens Sabahattin, işçi haklarının korunması ve çalışma koşullarının iyileştirilmesi gerektiğini savunmuştur. İşçilerin adil ücret alması, çalışma saatlerinin düzenlenmesi, iş sağlığı ve güvenliği önlemlerinin alınması gibi adımlarla yoksulluğun azaltılması ve işçi refahının artırılması hedeflenmiştir.¹²³

Sosyal Yardımların Genişletilmesi: Prens Sabahattin, yoksullukla mücadelede sosyal yardımların genişletilmesini önermiştir. Özellikle dezavantajlı gruplara, engellilere, yetimlere ve yaşlılara yönelik sosyal destek programlarının güçlendirilmesi ve bu kişilere daha iyi yaşam koşulları sağlanması gerektiğini vurgulamıştır.¹²⁴

Görüldüğü gibi bu öneriler, Prens Sabahattin'in toplumsal adalet ve refahın artırılması konusundaki fikirlerini yansıtmaktadır. Ona göre, gelir eşitsizliğinin azaltılması, yoksulluğun giderilmesi ve toplumun refahının artırılması, sürdürülebilir bir toplumun temel unsurlarıdır. Bu öneriler, dönemin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki toplumsal sorunlara çözüm arayışını yansıtan önemli adımlardır.

İnsan Onuru ve İnsan Hakları: Prens Sabahattin, insanın onurunun ve insan haklarının toplumun temelinde yer aldığına inanır. Her bireyin temel hak ve özgürlüklere sahip olması, insanlık haysiyetinin korunması ve bireylerin saygı görmesi gerektiğini vurgular. İnsan onuru, Prens Sabahattin'in toplum anlayışının merkezinde yer alan önemli bir kavramdır.¹²⁵

Bu değerlerin toplumda uygulanması, Prens Sabahattin tarafından dönemin Osmanlı İmparatorluğu'nun sorunlarına çözüm olarak görülür. Prens Sabahattin, toplumun sürdürülebilir bir şekilde ilerlemesi için bu ilkelere önem vermiş ve siyasi düşüncelerini bu temel üzerine inşa etmiştir. Onun toplum tasavvurunda toplumsal yapılar da kendi içerisinde yeniden inşa edilmelidir. Prense göre arzulanan toplumsal değişim de ancak bu yönde alınacak kararlar ve onların uygulanmasıyla mümkün olabilecektir.

3.3 Prens Sabahattin'in Devlet Tasavvuru

Coğrafya, insan ve hukuk, devleti oluşturan üç temel unsurdur. Bu unsurlardan herhangi birinin eksik olması, devleti ortadan kaldırır. Coğrafya, devletin üzerine inşa edildiği toprakları ifade eder. Bu toprakların belirlenmiş sınırları vardır ve bu sınırlar, devlet

¹²³ Prens, *Teşebbüs-i Şahsî ve Tevsi-i Me'zuniyet Hakkında Bir İzah*, 143-144.

¹²⁴ Özavcı, "Prens Sabahattin'in Fikri Kaynakları: Le Play ve Toplum Bilim", 252.

¹²⁵ Prens, *Teşebbüs-i Şahsî ve Tevsi-i Me'zuniyet Hakkında Bir İzah*, 150.

otoritesinin etkin olduğu alanı belirler. İnsan, aynı mekânı paylaşan örgütlü ve teşkilatlanarak yönetilen grubu anlatır. Bu yüzden, insan olmazsa devlet de olmaz. Devletin yaşatılması, insanın yaşatılmasıyla mümkün olur. Hukuk ise iktidar ile vatandaş arasındaki sorunların çözümünde başvurulan kurallar bütünüdür. Hukukun olmadığı veya uygulanmadığı bir devlette iktidar, meşruiyetini yitirir. Zira iktidar, gücünü ve meşruiyetini hukuktan ve onun uygulanmasından alır.¹²⁶

Devletin amacı yönetimi altındaki insanların iyiliğini düşünmek, toplumun ortak menfaatini sağlamak ve bu çerçevede ülkenin içerden ve dışardan gelecek tehditlere karşı güvenliğini sağlamaktır. Toplumun huzur ve refahını gerçekleştirme, fertlerin can, mal ve namus güvenliğini temin etme gibi çeşitli görevler, devletin yönetimi altındaki insanların iyiliğini düşünmesi noktasında kendisine yüklenmiştir. Buna göre devlet öncelikle hukuk kaidelerini koymak, daha sonra bu kaidelerin yerine getirilmesini sağlamak ve daha sonrasında da kaidelerin yerine getirilip getirilmediğini denetlemek görevlerini üstlenmelidir. Nitekim insanlar arasındaki çeşitli problemler, öncelikle hukukun varlığıyla çözüme ulaşmaktadır.¹²⁷

İslâm düşünce tarihinde de devlet sistemi üzerine birçok fikir ve düşünce ortaya atılmıştır. Bu fikirler, Kur'an'a ve Sünnete uygunlukları oranında İslâmî olarak nitelenmişlerdir. Zira bir şeyin İslâmî olarak nitelenebilmesi, o şeyin İslâm'a uygunluğuyla doğru orantılıdır. Bundan dolayı, İslam, siyasi alanda ürettiği yönetim modelinde kesinlikle dinde yer alan ahlakın, erdemin, iyiliğin olmasını kabul ederek model üretmektedir.¹²⁸

Bu konuda verilebilecek en iyi örneklerden birisi Farabi'dir. Çünkü Farabi, toplumları yönetim şekillerine göre erdemli – erdemsiz toplumlar olmak üzere ikiye ayırmıştır. Ki bu ayırım, tamamen ahlakî temeller üzerine inşa edilmektedir. Farabi'nin bu ayırımında tamamen erdemli şehirler yüceltilirken, erdemsiz şehirlerin ise yönetimlerinin sonuç olarak kaosa sürükleneceği öngörülmüştür.¹²⁹ Farabi'nin ideal devletinde düzen, ilahi yasalarla sağlanır. Erdemli şehrin her mensubu, Allah'ın ahlakıyla ahlaklanmaya

¹²⁶ Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, 189-190.

¹²⁷ Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, 192.

¹²⁸ Michot, "Al-Fârâbî And His Influence On The Early Avicenna: The Evidence From The Kitâb Al-Mabda' Wa L-Ma'Âd", 235.

¹²⁹ Ebu Nasr Farâbî, *es-Siyâse*, thk. Fuad Abdulmun'im Ahmet (İskenderiye: Muessesetu Şebâbi'l-Cemâe, 1431), 23.

çalışacaktır. Söz konusu erdemli şehirde kanunlar, Allah'ın kitabına uygunluğu gözetilerek çıkarılacaktır.¹³⁰

İslam siyaset felsefesinde hükümdar, aynı zamanda ideal düzeni sağlamakla mükellef olan kişidir. Hükümdarın uyması gereken her ilke İslam'ın süzgecinden geçerek oluşturulmuştur. Yönetici genellikle halife olma özelliğine uygun kişi olmalıdır. Binaenaleyh, İbn Sina da hükümdarın İslam'ın kurallarına uygun hareket ederek toplumsal düzeni sağlamakla mükellef bir kişi olarak tanımlar. İbn-i Sina'ya göre iktidar zorla değil ancak adalet ile oluşturulmalı ve hükmetmelidir. İktidar yetkisini elinde bulunduran kişi de İslam'ın ideal insan modeline uygun olmalıdır. Kurulan bu düzen, gerekli tedbirler alınarak korunmak zorundadır. Zira korunamayan her düzen, zaman içinde yok olmaya mahkumdur.¹³¹ Aynı zamanda toplumda dayanışma ruhunun geliştirilmesi, ahlakın gelişmesini de sağlayacaktır. Böylece ideal devlet düzenini sağlamak mümkün olacaktır.¹³²

Yukarıdaki ayrıma benzer bir ayrımı da İbn Rüşd örneğinde görmek mümkündür. Çünkü İbn Rüşd de bu minvalde toplumu, filozoflar, yöneticiler ve kitleler olmak üzere üç sınıfa ayırır. Bu ayrımda yer alan filozoflar, toplumun düşünce önderleri olarak tanıtılsalar da peygamberlerin buyruklarına uymakla mükelleftirler. Çünkü Peygamberlere Allah tarafından iletilen mesajlar, yasa niteliğine sahiptir.¹³³

Prens Sabahattin'in devlet tasavvuru, İslâm düşünce tarihinden izler taşısa da onun devlet tasavvurunda baskın olan unsur ve düşünce daha çok modern dünyada benimsenmeye başlanan devlet tasavvurudur. Bu yönüyle de onun tasavvuru, iki medeniyetten de birçok özellik almıştır. Zira Prens Sabahattin'in devlet tasavvuru, Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde yaşanan zorluklara ve toplumsal değişimlere cevap olarak geliştirdiği düşünce ve fikirlerini kapsar. Ona göre, devletin temel amacı, toplumun refahını ve adaleti sağlamaktır.¹³⁴

Prens Sabahattin, devletin temel prensiplerinden birinin adalet olduğunu vurgular. Ona göre, devlet, her bireye eşit şekilde adaletli davranmalı ve hukukun üstünlüğünü

¹³⁰ Neccar, "İslâm Politika Felsefesinde Siyaset", 112.

¹³¹ el-Huseyn İbn Abdullah İbn Sina, *es-Siyâse*, thk. Abdulmun'im Ahmet (İskenderiye: Muessesetu Şebâbi'l-Cemâe, 1431), 83.

¹³² Neccar, "İslâm Politika Felsefesinde Siyaset", 114.

¹³³ Ebu'l-Velîd Muhammed İbn Ahmed İbn Muhammed İbn Ahmed İbn Rüşd, *Faslu'l-Makâl*, thk. Muhammed Ammare (yy: Dâru'l-Me'arif, 1431), 27-30.

¹³⁴ Prens Sabahattin, *Türkiye Nasıl Kurtulabilir?*, 73.

sağlamalıdır. Adaletin sağlanması, toplumun güvenini artırır ve bireylerin haklarını korur. Devletin, toplumun ihtiyaçlarını karşılamak ve insanların yaşam koşullarını iyileştirmek için politikalar geliştirmesi ve kaynakları adil bir şekilde dağıtması gerekir. Çünkü bu durum, gelir eşitsizliğinin azaltılması ve toplumsal refahın artırılması anlamına gelir.¹³⁵

Prens Sabahattin, eğitimin önemini vurgular ve devletin eğitim sistemini güçlendirmesi gerektiğini savunur. İnsanların eğitim yoluyla bilgi ve becerilerini geliştirmesi, toplumun ilerlemesine ve refahın artmasına katkıda bulunur. Prens Sabahattin'in devlet tasavvurunda devletin, her bireye eşit şekilde eğitim fırsatları sunması önemlidir.¹³⁶

Devletin yönetim kadrolarında yetenek ve liyakat prensibini benimsemeyi önerir. Ona göre, devletin en üst düzey pozisyonlarında liyakate dayalı bir sistem kurulmalı ve nitelikli insanlar görev almalıdır. Bu, etkili ve verimli bir yönetim sağlayarak devletin işleyişini iyileştirir.¹³⁷

Prens Sabahattin, Osmanlı İmparatorluğu'nun zorlu dönemlerinde milliyetçilik fikrine önem verir. Ona göre, devletin birliği ve toplumsal dayanışma, ulusal bir ruhun oluşturulmasıyla sağlanır. Farklı etnik, dini ve kültürel grupların bir arada yaşaması için hoşgörü ve diyalog önemlidir.¹³⁸ Bu düşüncede Fransız ihtilalin yaymış olduğu milliyetçilik akımının etkisi, bariz bir şekilde kendisini göstermektedir.

Prens Sabahattin'in devlet fikrinin arka planında âdem-i merkeziyetçilik düşüncesi de yatmaktadır. Adem-i merkeziyetçilik belli bir bölge içerisinde halkın kendini özerk olarak yönetmesi anlamına gelmektedir. Prens Sabahattin'e göre devletin gelişmesini sağlayacak en önemli yönetim biçimi âdem-i merkeziyetçiliktir. Ona göre merkeziyetçilik, milletin kabiliyetini ve çalışkanlığını sömüren, gelişme seviyesini aşağılara çeken bir yönetim sistemidir. Bu yüzden merkeziyetçilik, Meşrutiyet'in olumlu taraflarının halka yansımalarının önündeki en büyük engeldir.¹³⁹ Bundan dolayı Prens Sabahattin'e göre, âdem-i merkeziyetçilik düşüncesi, halkın yararına ve zaman kaybını önleyecek bir yönetim şeklidir. Halkın kendi kendini yönettiği âdem-i merkeziyetçilik düşüncesinde bir köprünün, yolun veya hastanenin yapılması için özel izne gerek

¹³⁵ Prens, *Teşebbüs-i Şahsî ve Tevsi-i Me'zuniyet Hakkında Bir İzah*, 111.

¹³⁶ Yılmaz, *Bir Eğitim Adamı Olarak Prens Sabahattin*, 69.

¹³⁷ Prens Sabahattin, *Türkiye Nasıl Kurtulabilir?*, 92.

¹³⁸ Abdullah Uçman, "Prens Sabahattin" (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007), XXXIV/341.

¹³⁹ Prens Sabahattin, *İttihat ve Terakki'ye Açık Mektuplar*, 47.

kalmaksızın yapılabilecek veya bir hastaneye gidildiği zaman resmi muamelelere gerek kalmadan kişilerin işlemleri daha kısa sürede tamamlanacaktır. Böylece halkın refah düzeyi zamanla yükselecek ve memnun kaldığı bir yaşam biçimi devreye girmiş olacaktır.¹⁴⁰

Osmanlı Devleti, kuruluş aşamasından itibaren merkeze bağlı olan yerel yönetimlerden oluşmaktaydı. Bu yerel yönetimler, kendi içerisinde tıpkı bugünkü belediyeler gibi bir yönetim sağlıyor, aynı zamanda da kendi içerisinde merkeze bağlı kalıyordu. Osmanlı'daki tımar sistemi ile ifade edilen bu sistem, özellikle 15. yüzyıla kadar devam etmiş, 15. yüzyıldan sonra ise kısmi değişiklikler yaşamıştır.¹⁴¹

Prens Sabahattin, Osmanlı Devleti'nin bireyci bir yönetime geçmesi amacıyla âdem-i merkeziyetçi bir anlayış ile yönetilmesi gerektiğine inanmaktaydı. Osmanlı'nın zaten 15. yüzyıl öncesinde kısmi olarak aşına olduğu bu durumun daha da geliştirilmesi anlamında olan âdem-i merkeziyetçilik, ilm-i içtimanın da uygulanabilmesinin en önemli koşulunu oluşturuyordu. Osmanlı Devleti'nin o dönemki durumuna bakarak çıkarımda bulunan Prens Sabahattin, toplumun baskıcı olduğunu düşündüğü yönetim ile bütünleştiğini söylemiştir. Nitekim memurların başını çektiği halk, uzun seneler devletin bir şey yapmasına alışkın oldukları için durağanlaşmıştır. Halkın yapısı, Fransız halkınıninki gibi değildir. Fransız Devrimi'ndeki halkın canlılığı onlara özgürlüğü, eşitliği ve bireyselliği getirmiştir. Bu noktada aynı şartlara kavuşmak için halkın yapacağı şey, bireysel sorumluluk almaktan kaçmamak, devletten çok bireye bakmak ve baskıcı yönetime boyun eğmemek olacaktır. Prens Sabahattin, bu konudaki düşüncelerini şöyle dile getirmiştir:

*Hayatlarını kendi kabiliyetleriyle kazanmak imkanına sahip olmayanlar, yani dayanak noktalarını kendi şahsiyetlerinde bulamayanlar, onu haliyle aile, toplum ve hükümetlerinde arıyorlar. Bu da tepeden tırnağa kadar her tarafta istibdadın kökleşmesine yarıyor. Böyle bir toplumda insan yaratılış bakımından ne kadar dürüst olursa olsun zamanla her haksızlık ve her alçaklığa katlanmaya, katlana katlana da ahlak güzelliğinden tamamen uzaklaşmaya başlıyor.*¹⁴²

Prens Sabahattin'e göre Osmanlı Devleti meşruti yönetimde dahi bireylerine yeterince hak vermemiştir. Nitekim meşruti yönetim esasında halkın yönetimi teftiş edebilmesi

¹⁴⁰ Prens Sabahattin, *İttihat ve Terakki'ye Açık Mektuplar*, 53.

¹⁴¹ Prens Sabahattin, *İttihat ve Terakki'ye Açık Mektuplar*, 25.

¹⁴² Prens Sabahattin, *İttihat ve Terakki'ye Açık Mektuplar*, 61.

iken Osmanlı toplumunda siyasi yapının koyduğu kurallar çerçevesinde yaşanan bir yönetim şekli olmuştur. Sosyal yapıdaki cemaatçilik fikri, bireyin özgürleşmesini her alanda kısıtlamıştır.¹⁴³

Prens Sabahattin, adem-i merkeziyetçilik yönetiminde devletin görevinin bireyin gücünün bittiği yerde başladığını söylemiştir. Ona göre devlet, bireyin özgürlüğünü koruyan, hatta bireyselleşmesi noktasında ona yardımcı olması gereken bir yapıdır. Nitekim bireyselleşme sadece vatandaşa değil, ülke çıkarlarını koruyan devlete de yarar sağlamaktadır. Özel hayatın üstünlüğünü benimseyen devlet, bireylerine sahip çıkan ve bireyden yola çıkarak halkını koruyan devlettir.¹⁴⁴ Prens Sabahattin, devlet ve özgürlük kavramlarına değinirken “demokrasi” ile “milli egemenlik” arasındaki farkı da açıkça ortaya koymaktadır. Halkın kendi kendisini yönetmesi anlamına gelen demokrasi, gerçekten bireyden yana olan bir tutumdur. Oysa milli egemenlik bunun tam tersi olarak milletin egemenliğinin sağlanmasıdır. Milli egemenlik söz konusu olduğunda devlet araya girmekte, bireyin egemenliğini sağlayacak olan otorite olarak baş göstermektedir. Prens Sabahattin, bireyciliğin demokrasi yolundan geçtiğini, milli egemenliğe ise karşı olduğunu söylemektedir.¹⁴⁵

Belirtmek gerekir ki Prens Sabahattin’in adem-i merkeziyetçilik anlayışı, değerleri ortadan kaldıran, yıkıcı bir mantığa sahip değildir. Onun için değerler ve kültür ayrı bir meseledir. Fakat devlet, özellikle Osmanlı devleti gibi cemaatçi bir toplumda daima kültürü ve inancı, değerleri yönlendirmeye kalktığında bu durum birey üzerinde oldukça baskın bir otorite kurulmasına neden olacaktır.¹⁴⁶ Prens Sabahattin’in devlet anlayışı, çağa uygun, modern ve ihtiyaçlar doğrultusunda oluşturulmuştur. Yaşadığı toplumu gözlemleyerek çözümler üreten Prens Sabahattin, Osmanlı Devleti’nin içinde bulunduğu yönetim şeklini 20. yüzyıla uygun bulmamaktadır. 20. yüzyıl daha çok modern bir dönem olduğu için ortaya çıkan akımlar da bireyin özgürleşmesine yönelik olmalıdır.¹⁴⁷

Prens Sabahattin’e göre adem-i merkeziyetçilik yönetimiyle toplum kendisine gelecek ve ideale doğru yol alacaktır. Nitekim sağlıklı bir toplumun en önemli özelliği sağlıklı bireylerden oluşmasıdır. Devlet müdahalesi bireylerin kişisel kimliklerini ortadan

¹⁴³ Prens Sabahattin, *Türkiye Nasıl Kurtulabilir?*, 16-17.

¹⁴⁴ Prens Sabahattin, *Türkiye Nasıl Kurtulabilir?*, 32.

¹⁴⁵ Prens Sabahattin, *Türkiye Nasıl Kurtulabilir?*, 38-39.

¹⁴⁶ Rukiye Akkaya, *Prens Sabahattin* (Ankara: Liberte Yayınları, 2005), 112.

¹⁴⁷ Prens Sabahattin, *Gönüllü Sürgünden Zorunlu Sürgüne*, 144.

kaldırmaktadır. Adem-i merkeziyetçilik yönetiminde ise devlet ortadan kalkmamakta, fakat bireyin kendi istekleri de göz ardı edilmediği için Prens'e göre daha sağlıklı bir toplum yapısı ortaya çıkmaktadır.

Prens Sabahattin, âdem-i merkeziyetçilik düşüncesini desteklemek amacıyla Güney Amerika Cumhuriyetlerindeki yönetim şekillerini örnek göstermiştir. Güney Amerika'da her ne kadar demokratik bir yönetim olsa da insanların can ve mal güvenliği sıkı şekilde korunmamaktadır. Bu nedenle Prense göre insanlar, çoğunlukla merkeziyet fikriyle baskıcı yönetimi istemektedir. Ne var ki bu durum, insanların gelişmesinin önüne geçmektedir. Onun savunduğu âdem-i merkeziyet düşüncesinde vilayet memurları vardır ve bu memurlar, merkeze değil, halka karşı sorumludur.¹⁴⁸

Ana hatlarıyla özetleyecek olursak Prens Sabahattin'in devlet tasavvuru, adalet, refah, âdem-i merkeziyetçilik, eğitim, liyakat, milliyetçilik ve birlik gibi değerlere dayanır. Onun bu görüşleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun dönüşüm sürecindeki zorluklara ve ihtiyaçlara yanıt veren bir devlet anlayışını yansıtır. Bu görüşler, Prens Sabahattin'in toplumun refahını ve adaleti hedefleyen bir devlet modelini savunduğunu göstermektedir.

3.4 Prens Sabahattin'in Ahlak Anlayışı

Ahlak neredeyse her alanda tartışılan ve varlığı sorgulanan bir kavram olmakla birlikte siyasette ahlakın konumu oldukça önemlidir. Siyaset, farklı bilim ve düşünce adamları tarafından yönetim ve yönetim biçimleri üzerine çalışılan bir alandır. İktidar ilişkileri, devletin varlığı ve bireyin yaşamındaki konumu, siyasetin ana meselelerindedir.¹⁴⁹

Siyasette devlet yönetimi, bu yönetim içerisinde bireye sağlanan fayda, bu faydanın gözetilip gözetilmemesi hususu oldukça önemlidir. Bu nedenle siyaset de ahlakın sorgulandığı bir eylem alanıdır. Siyasette eylemleri denetlenen iki grup vardır: yönetenler ve yönetilenler. Yönetenlerin kişisel çıkarlarından evvel, ülke çıkarlarını düşünmeleri gereklidir. Kişisel çıkarların ön plana çıkması, siyasetin ahlaki temellerine aykırıdır. Aynı şekilde yönetilen grubun da bu yönetime karşı vermiş olduğu tepki, kurallara uyma durumları ve yönetimi benimsemeleri hususu ahlakın devreye girdiği alanları ifade etmektedir.¹⁵⁰

¹⁴⁸ Prens Sabahattin, *İttihat ve Terakki'ye Açık Mektuplar*, 54-55.

¹⁴⁹ Heywood, *Siyaset*, 29.

¹⁵⁰ Ahmet Arslan, *İslam Demokrasi ve Türkiye* (Ankara: Vadi Yayınları, 1999), 81.

Siyasete kılavuzluk edecek olan ahlaksal ilkelerin varlığı ve neler olduğu oldukça önemlidir. Nasıl ki günlük yaşamda herhangi bir eylemin ahlaka uygunluğu sorgulanıyorsa, siyasi eylemlerin de ahlaka uygunluğu sorgulanmaktadır. Adaletli olmak, kişilerin çıkarlarını gözetmek, insanlar arasında ayırım yapmamak gibi birçok husus, soyut kavramlar olsa da bunların uygulanması, ideal düzenin ortaya çıkmasını ve toplumda yer etmesini sağlayacaktır.¹⁵¹

Siyasetin normatif yapısı içerisinde ahlaki eylemleri gerçekleştirmesi yönünde en önemli grup iktidardır. Gücü eline alan kesimin güçten kaynaklı baskı kurabilmesi, denetlenme duygusundan uzak kalması gibi birçok husus, iktidarın ahlaki eylemlerini güçleştirmektedir. Bu durum devlet-birey ilişkisine de yansımaktadır. Bunun sonucu olarak da devletin bireye karşı sergileyeceği tutum, bireyin de devlete olan tutumunu şekillendirecektir.¹⁵²

Ahlâkın söz konusu öneminden dolayı, Prens Sabahattin de siyasi fikirlerinde ahlaka oldukça geniş yer vermiştir. Prens Sabahattin, siyasi düzende bireyselleşmeyi savunmaktadır. Yani onun için siyaset de bireysel çıkarlar doğrultusunda kurgulanmıştır. Prens Sabahattin için de siyasette bireyin varlığı ön planda olmalıdır. Çünkü devletin varlığı ön plana çıktığı anda devlet, bireye üstünlük sağlayacaktır. Bu durumda da otoritenin kendisini sorgulanamaz görmesi nedeniyle tam bir ahlaktan söz edilemeyecektir.¹⁵³

Prens Sabahattin ülkede memurların siyasi yaşamdaki tehlikeli durumundan bahseder. Ona göre memur kesimi, siyaseti kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirmektedir. Bu durumda *büyük küçük devlet adamları da koltuk değnekleriyle yürüyen ahlak düşkünleri* olmaktadır.¹⁵⁴ Onun bu sözleri, memur zihniyetinin siyasete verdiği zararı ve ahlaki olumsuz yönde etkileyerek kişisel çıkarlar üzerine yönlendirmesi bakımından önemlidir.¹⁵⁵

Prens Sabahattin verilen eğitimin kişide biat etme, geleneğe ses çıkarmama, birey olamama duygusunu uyandırdığı için kişinin zamanla ahlaktan da uzaklaşacağını

¹⁵¹ Barry, *Modern Siyaset Teorisi*, 125.

¹⁵² Göze, *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, 201.

¹⁵³ Nezahet, *Prens Sabahattin'in Hayatı ve İlmi Müdafaaaları*, 162.

¹⁵⁴ Prens Sabahattin, *İttihat ve Terakki'ye Açık Mektuplar*, 58.

¹⁵⁵ Nezahet, *Prens Sabahattin'in Hayatı ve İlmi Müdafaaaları*, 166.

düşünmektedir. Prens Sabahattin'e göre teşebbüs-i şahsi bilgi ve dürüstlük yolunu tutarak kişiyi gerçeğe ulaştıracaktır:

*Şimdi yeni ihtiyaçları ve yeni insanlarıyla tamamen yeni bir dünya karşısındayız. Onun her an önümüze çıkarttığı engelleri irkilmeden kavrayıp ezecek, ecczasından bir zafer aleti dökecek çelik pençeleri, geniş fabrikaları çekip çevirecek, idare edecek yetenekli fikir adamları gerekli. Bu yeni dünya sakinlerinin çabası 'özel teşebbüs' ve onu kullanacak iki kol ise 'bilgi' ve 'dürüstlük'tür.*¹⁵⁶

Prens Sabahattin'e göre kendisi istibdatla savaştığından beri, aynı zamanda ahlaksızlıkla da savaşmaktadır.¹⁵⁷

Prens Sabahattin'e göre, siyasi ahlak aynı zamanda uygulama alanı ile ön plana çıkacaktır. Meşrutiyet'ten evvel siyasi ahlakı hakkında fikir beyan etmediği İttihat ve Terakki üyelerinin zamanla siyasi ahlak hususunda pasif kaldığını dile getirir. Çünkü İttihat ve Terakki üyeleri sadece "hükümete karşı bağırp çağırma" çabalamak zannetmektedir.¹⁵⁸ Oysa siyasi ahlak mücadele etmek, fikir üretmek, yeni şeyler ortaya koymakla eş anlamlıdır. Prens Sabahattin'in siyasi ahlakına göre kişiler onun görüşünü savunmak zorunda değildirler. Fakat kendi fikirlerini açıkça savunmak zorundadırlar. O savunulmayan her fikrin, milli namusa karşı işlenmiş affedilemez bir suikast olduğunu dile getirir.¹⁵⁹

Prens Sabahattin siyasi ahlakını kendisine karşı kaleme alınan çeşitli tenkit yazılarına karşı da dillendirmektedir. 31 Mart'ın yıldönümü olan 1909 yayınlı Neyyir-i Hakikat'te kendisine karşı kaleme alınan bir yazıda Prens Sabahattin'in şeriat ile ilgili fikirleri eleştirilmiş, kendisinin hanedanlık ve meşrutiyet arasında bir rejim istediği dile getirilmiştir. Prens Sabahattin ise tüm bu eleştirilere karşı kendisini cesurca savunmuş, siyasi ahlakının muhaliflerinki gibi ispatsızlığa dayanmadığını dile getirmiştir.¹⁶⁰

Prens Sabahattin yazmış olduğu "Şekavet gerektiği zaman fazilet yerine geçiyor" isimli mektubunda siyasetteki ahlakı ele almıştır. Prens Sabahattin'e göre şeriat rejimi hükümdarı Allah'ın yeryüzündeki gölgesi yapmıştır. Bu durum, diğer tüm padişahlara olduğu gibi Abdülhamit'e de sonsuz bir güç vermiştir. Fakat toplum zaman içerisinde

¹⁵⁶ Prens Sabahattin, *İttihat ve Terakki'ye Açık Mektuplar*, 61.

¹⁵⁷ Prens Sabahattin, *İttihat ve Terakki'ye Açık Mektuplar*, 87.

¹⁵⁸ Prens Sabahattin, *İttihat ve Terakki'ye Açık Mektuplar*, 109.

¹⁵⁹ Prens Sabahattin, *İttihat ve Terakki'ye Açık Mektuplar*, 81.

¹⁶⁰ Prens Sabahattin, *İttihat ve Terakki'ye Açık Mektuplar*, 122-123.

ezenler ve ezilenler olmak üzere iki sınıfa ayrılmıştır. İttihat ve Terakki her ne kadar ilk zamanlarda bu sınıfı ortadan kaldırmayı amaçlasa da daha sonra bu amaçtan uzaklaşmıştır.¹⁶¹

Prens Sabahattin'in II. Meşrutiyet öncesinde kaleme aldığı şu satırlar, o zamanki toplumda ahlaki çöküşün sebeplerini ayrıntılı bir şekilde aktarmaktadır:

Güçlük ve sıkıntılarla yapayalnız çarpışmaya mecbur olan insanlar yaşadıkları sürece yeteneklerinin arttığını mutlaka görürler. Biz ise yaşadıkça azaldığını görüyoruz. Engelleri aşmak onlara eğlence bize işkence oluyor. Onların şahsi çıkarları çoğu zaman kamu menfaatinin bir parçası! Çünkü yaptıkları işlerle ülkelerinin zengin ve mutluluğunu arttırıyorlar. Bizde ise şahsi çıkar kamu menfaatlerinin tam zıddı! Çünkü şahsi çıkarlarımızı zenginliği 3 kaynağını meydana getiren “Ziraat”, “Sanayi” ve “Ticaret” ile elde etmekten çok zor, zorbalık ve istibdada alet olmakta arıyoruz. Şahsi çalışma ile yaşamak ve zenginleşmek için bilgi, tecrübe, gayret, tedbir ve uyanıklık gibi birçok meziyetlere sahip olmak şart! Biz çoğu zaman bunlardan mahrum olduğumuz için doğduğumuzdan beri aldığımız eğitimin bir sonucu olarak kazanmadan yaşamak, çalışmadan zengin olmak istiyoruz ve dolayısıyla hükümet memurluğuna göz dikiyoruz!

İhtiyacından 100 kat fazla memur olan bir hükümette iş bulmak için de tek çare liyakat değil himaye! Demek daha topluma birinci adımımızı atarken başkalarını himayesine sığıntıyoruz. Şahsi haysiyetimize bu ilk vedayı yaptıktan sonra kayırıldığımız yerde ilerleyebilmek için yine himayeye muhtacız!

Böylece her yükseliş basamağı bir koltuk değneğine ihtiyaç gösteriyor. Kayırılmanın dışında hiçbir ilerleme vasıtası olmayan birisi, güçlü bir şahsiyet sahibi olabilir mi? Elbette olamaz! Çünkü zavallı, kendisinin değil, koruyucusunun beğendiği şekle girmeye mecbur. Onun nazarında ak olan kendi nazarında kara da olsa yine karayı ak diye kabule mahkum! Amirlerine karşı tapınmayı görev edinen bu memurların kendilerinden rütbe ve kıdem bakımından aşağı derecede olanlardan ilk bekleyecekleri iş de kendilerine tapınılmak oluyor! Böylece büyük-küçük bütün devlet adamları – istisnalar hariç- koltuk değneğiyle yürür ahlak düşkünlerinden toplanıyor. Gerçi her ülkede memurlar, görevleri gereği gelenek ve göreneğe uymak zorunda oldukları için istibdada az çok alet olmuşlardır. Fakat tesirleri hiçbir yerde bizdeki kadar korkunç değil! Çünkü bizde yürütme gücünü istibdat ve tembelliği şahsi hürriyet ve teşebbüsle değiştirecek işlek bir sınıf yok! Toplumun bu sınıfı gerçekleştirmeyi en elverişli olan fertleri hep memur oluyor ve hükümetin uğursuz himayesi altında bir tüketici sınıfı meydana getiriyor. Üreticiler, kazandıkları ile yaşayan ve ülkelerini yaşatanlar, köylülerle esnaf ve küçük tüccarlar. Bunlar ise maddi manevi hiçbir sermayeye sahip olamadıkları için tuttıkları iş ilerlemiyor, hatta

¹⁶¹ Prens Sabahattin, *İttihat ve Terakki'ye Açık Mektuplar*, 150-151.

*hükümetin sürekli artan zulmüne ve hala devam eden o korkunç merkezi tembelliğe karşı eski mevkilerini bile kaybediyorlar.*¹⁶²

Prens, bu yazısında dile getirdiği ahlakî zaafaların eğitimle düzeltilebileceğini söyler ve bu yolla da aslında batının eğitim sistemini över. Prens Sabahattin, Roches Okulu'nu örnek vermiş, burada öğrencilerin dil eğitimi aldıklarını, seyahat ettiklerini, pratik eğitim alarak işi kendilerinin yapmaya çalıştıklarını söylemiştir. Bu durumda Prens Sabahattin'in Osmanlı eğitiminde eleştirdiği temel nokta sistemdeki teorik- pratik ayrımıdır.¹⁶³

Sonuç olarak Prens Sabahattin'in ahlak anlayışı, insanların doğru ve erdemli davranışlar sergilemesi, ahlaki değerlere önem verilmesi ve toplumda ahlaki bir atmosferin oluşturulması gerektiğini vurgular. Bundan dolayı, Prens Sabahattin, insanların erdemli davranışlar sergilemelerini ve iyi bir şekilde hareket etmelerini önemser. Ona göre, ahlaki değerlere uygun davranmak, insanın kendisini ve toplumu daha iyi bir noktaya taşır. İyi niyet, dürüstlük, adalet, cömertlik ve hoşgörü gibi erdemler, Prens Sabahattin'in ahlaki değerlerinin temelini oluşturur. İnsanların birbirlerini anlamaya çalışması, başkalarının duygularını ve ihtiyaçlarını göz önünde bulundurması gerektiğini savunur. İnsanların eşit haklara sahip olduğuna ve insanlık haysiyetinin korunması gerektiğine inanır. O ahlakî değerlerin toplumun refahı ve ilerlemesiyle bağlantılı olduğunu da düşünür. İnsanların toplumsal sorumluluklarını yerine getirmesi, topluma katkıda bulunması ve toplumun iyiliği için çaba göstermesi önemlidir. Toplumda dayanışma, yardımlaşma ve adaletin sağlanması, Prens Sabahattin'in ahlakî değerlerinin temel hedeflerindedir.

Ahlaki davranışların kaynağı, içten gelen bir motivasyon ve vicdani bir sorumluluktur. Bireylerin özdenetim yeteneklerini geliştirmeleri, doğru kararlar alabilmeleri ve ahlaki değerleri hayatlarına yansıtma önemlidir.

3.5 Adil Bir Düzenin Kurulması İçin Yapılması Gerekenlere Dair Yaklaşımı

Düşünce tarihinde Eski Yunanlardan günümüze değin sorgulanan bir kavram olan adalet, insanların temelde eşit olması ilkesine dayanmaktadır. Adalet ile ilgili yapılan birçok tanım bulunmakla birlikte temelde “adalet, herkese karşı adil olmak” şeklinde tanımlanmıştır. Adalet üzerine iki çeşit ayrımından söz edilmektedir. İlki, insanlar

¹⁶² Prens Sabahattin, *İttihat ve Terakki'ye Açık Mektuplar*, 151-153.

¹⁶³ Prens Sabahattin, *İttihat ve Terakki'ye Açık Mektuplar*, 175.

arasındaki niteliksel eşitsizliğe dayalı adalet, ikincisi ise niteliksel eşitliği temel alan adalettir. Her ikisi de bugün siyasetin ve felsefenin ortak konuları arasında yer alır.¹⁶⁴

Adalet ile ilgili yapılan ilk tanımlamalarda felsefi arka plan dikkat çekmektedir. Platon ve Aristoteles gibi düşünürler adaleti ilk tanımlayan filozoflardır. Onlara göre adalet bilgi, cesaret ve ölçülülük gibi üç önemli erdem üzerine kuruludur. Filozofların tanımlamalarında adaletin kullanıldığı alan da önemli olmuştur. Platon ve Aristo siyasi alanda adalet için bilgeliği, askeri alanda adalet için cesareti, ekonomik alanda adalet içinse ölçülülüğü gerekli görmüştür.¹⁶⁵

Rousseau, gerçekleştirilmesinin imkânsız olduğunu söylediği toplum yapısının demokratik yönetimde mümkün kılınabilmesinin yolunu adaletin tesisine bağlar. Bundan dolayı da demokratik bir yönetimde adaletin gerekliliğine de dikkatleri çeker. Rousseau'ya göre toplumun her kesimi, adaletin varlığına inanmalı ve adil davranışlar içerisinde kendi refahı için çabalamalıdır. Rousseau'ya göre adalet bireyden yola çıkarak toplumun tamamını ilgilendiren bir kavramdır.¹⁶⁶

Müslüman filozoflar da adaletle ilgili farklı perspektiflere ve görüşlere sahip olmuşlardır. İslam düşünce geleneği içinde yer alan filozoflar, adaletin İslam ahlakı ve felsefesiyle uyumlu bir şekilde ele alınmasını sağlamışlardır. Bazı Müslüman filozofların adaletle ilgili görüşleri şunlardır:

Farabi: Farabi, adaletin toplumun düzenini sağlayan temel prensiplerden biri olduğunu savunur. Ona göre, adalet, her bireye hak ettiği değeri vermek, eşitlik ve dengeyi sağlamak anlamına gelir. Adaletin gerçekleşebilmesi için insanların ahlaki erdemlere sahip olması ve toplumun adaleti koruyacak bir siyasi düzeni benimsemesi gerektiğini vurgular. İnsanların adaletli davranması, haksızlıklardan kaçınması ve toplumun refahını hedeflemesi gerektiğini de ifade eder.¹⁶⁷

İbn Rüşd, adaletin ahlaki ve hukuki boyutlarını ele alır. Ona göre, adaletin gerçekleşmesi için hukukun üstünlüğü, hakların korunması ve toplumsal eşitliğin

¹⁶⁴ Ahmet Arslan, *İlkçağ Felsefe Tarihi* (İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007), 289.

¹⁶⁵ Strauss, *Politika Felsefesi Nedir?*, 202.

¹⁶⁶ Jean Jacques Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*, çev. Vedat Günyol (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019), 89.

¹⁶⁷ Farabi, *el-Medinetu'l-Fazıla*, çev. Nafiz Danışman (Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2001), 88-111.

sağlanması önemlidir. İnsanların eşitlik ilkesine uygun davranması, haksızlıklara karşı çıkması ve adaleti koruması gerektiğini savunur.¹⁶⁸

İbn Haldun, adaletin toplumun istikrarı ve sürdürülebilirliği için önemli bir unsur olduğunu belirtir. Ona göre, adalet, toplumsal düzenin korunması, hakların korunması ve güçsüzlerin korunması anlamına gelir. Adaletin sağlanması için yöneticilerin dürüst olması, hukukun tarafsız bir şekilde uygulanması ve insanların haklarının korunması gerektiğini vurgular ve adaletin ikame edilmeden memleketin ikame edilmesinin mümkün olmadığını da belirtir.¹⁶⁹ İbn Haldun'un bu ifadesi, "adalet mülkün temelidir" vecizesinin farklı bir ifadesinden başka bir şey değildir.

Gazali, adaletin Allah'ın kudret ve hikmetiyle uyumlu olarak gerçekleştiğini savunur. Ona göre, adalet, insanların Allah'ın emirlerine uygun davranması ve haksızlıklardan kaçınması anlamına gelir. İnsanların kendilerini düzeltmeleri, ahlaki değerlere uymaları ve diğer insanlara karşı adil olmaları, adaletin gerçekleşmesi için önemlidir.¹⁷⁰

Kısaca özetlenecek olursa bu filozoflar, İslam düşünce geleneği içinde adaletin önemini vurgulayan fikirler ortaya koymuşlardır. Adaletin toplumsal düzenin temeli, ahlaki erdemlerin bir ifadesi ve Allah'ın hikmetli düzenine uyumlu olması gerektiği konusunda hemfikirdirler. Adaletin sağlanması, insanların ahlaki değerlere uyması, hakların korunması ve toplumun refahı için önemli bir unsurdur.

Prens Sabahattin'in siyaset felsefesi içerisinde de adalet oldukça önemli bir konumda yer almaktadır. Prens Sabahattin, Paris'teki yaşamından sonra Fransa halkını daha yakından tanıma imkânı bulmuş, Fransız İhtilali ile yayılan özgürlük, eşitlik, adalet fikirlerinden çokça etkilenmiştir. Prens Sabahattin'e göre ideal toplum düzeni adil olmalıdır. Bu adaletin sağlanması için de en iyi yönetim biçimi âdem-i merkeziyetçiliktir. Prens Sabahattin'e göre merkezî yönetim biçimi, milletteki kabiliyet ve ülkedeki çalışkanlığı ortadan kaldıran bir yönetim biçimi olduğu gibi adaleti de ortadan kaldırmaktadır.¹⁷¹

Prens Sabahattin "haksızlığın hakkı uzun süre saklayamayacağını" düşünmektedir. Ona göre âdem-i merkeziyetçilik temelinde haksızlığın önüne geçecek bir rejimdir. Nitekim

¹⁶⁸ Ebu'l-Velid Muhammed İbn Ahmed İbn Muhammed İbn Ahmed İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Muctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid* (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2004), IV/243-250.

¹⁶⁹ İbn Haldun, *Mukaddime*, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergah Yayınları, 2020), I/57.

¹⁷⁰ Ebu Hamid Muhammed İbn Muhammed Gazali, *İhyâu 'Ulûmi'd-Dîn* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1431), IV/II/88-90.

¹⁷¹ Prens Sabahattin, *İttihat ve Terakki'ye Açık Mektuplar*, 44-45.

merkeziyetçilikte haksızlığın korunmasının önüne geçilemez. Hanedanın varlığı, hanedana yakın veya uzak çeşitli kişilerin ön plana çıkarılmasına, seçilmesine olanak sağlayacağı için temelde yanlış bir yönetim şekli olacaktır.¹⁷² Bunu yanı sıra Prens'e göre Osmanlı toplumunun adil bir düzende gelişmemesinin birçok nedeni vardır. Bunlar; fikir, tarım, sosyal yapı, mülkiyet biçimi, yönetim teşkilatı, askeri çevreler ve siyaset olmak üzere çeşitli alanları kapsamaktadır.¹⁷³

Prens Sabahattin'e göre siyasi alanda adalet sistemine gelecek düzenlemeler toplumun kalkınması adına önemlidir. Osmanlı toplumunda yargı sisteminin hükümetten bağımsız olması düşünülemez. Oysa Prens Sabahattin'in savunmuş olduğu anlayışta adalet sisteminin yapısı bağımsızlık üzerine kurulu olduğu zaman adaleti sağlayabilecektir:

Bu gibi toplum yöneticilerinden yoksun olan ülkelerde ilerleme ve gelişmeyi hükümetten beklemek zorunluluğuyla vicdan bağımsızlığı geçim endişesinin etkisi altına giren bir memurdan başka bir şey olmayan hakimde sorumluluk duygusunu destekleyebilmek için "görevden alınmazlık" kuralı konulmuş, ama bu tedbir de kendisinden beklenen sonucu vermekten zorunlu olarak uzak tutulmuştur.¹⁷⁴

Prens Sabahattin, sosyal hayatta adaleti sağlamak amacıyla ayrıca mal sahipleri için tapu-kadastro kurumlarının arttırılması, kişilerin mallarının özel güvenceye alınması, maliyenin sık sık denetim yapması gibi önerilerde bulunmuştur.¹⁷⁵

Prens Sabahattin'in siyaset düşüncesinde adil bir düzenin sağlanması için adaletten sonra değinilmesi gereken bir başka kavram da eşitliktir. Eşitlik, iki veya daha çok şeyin adil olarak bölüşülmesi anlamına gelmektedir.¹⁷⁶ Özdeşlik ve ayrılık üzerine kurulmuş olan eşitlik, aynı zamanda dengeli bir şekilde nesneyi paylaşmak demektir. Eşitliğin üç boyutu vardır: Kurumsal eşitlik, biçimsel eşitlik ve fırsat eşitliği. Kurumsal eşitlik başta hukuki kurumlar olmak üzere toplumda insanların eşit haklarla doğduğunu belirten bir eşitlik türüdür. Biçimsel eşitlik, insanlara verilen çeşitli kuralların, hakların ve statülerin aynı olduğunun biçimsel olarak kabul edilmesidir. Fırsat eşitliğinde ise dünyaya gelen her insanın aynı başlangıç noktasında olduğu ve aynı haklara sahip olarak toplumda değerlendirilmesi gerektiği öngörülmektedir.¹⁷⁷ Toplumsal eşitliğin temini için de Prens

¹⁷² Prens Sabahattin, *İttihat ve Terakki'ye Açık Mektuplar*, 48.

¹⁷³ Nezahet, *Prens Sabahattin'in Hayatı ve İlmi Müdafaaaları*, 41.

¹⁷⁴ Prens Sabahattin, *İttihat ve Terakki'ye Açık Mektuplar*, 279.

¹⁷⁵ Prens Sabahattin, *İttihat ve Terakki'ye Açık Mektuplar*, 280-285.

¹⁷⁶ Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, 20.

¹⁷⁷ Strauss, *Politika Felsefesi Nedir?*, 33.

Sabahattin, âdem-i merkeziyetçiliğin önemli olduğunu savunur. Böylece âdem-i merkeziyet fikri ile Osmanlı içerisindeki tüm azınlıklar, aynı haklara sahip olacak ve oluşturulan idari yapıda kimsenin üstünlük olanağı kalmayacaktır.¹⁷⁸

Prens Sabahattin'in siyaset felsefesinde özgürlük; adalet ve eşitliğin yanı sıra üzerinde önemle durulan üçüncü kavramdır. Özgürlük, insanın hür hareket etmesi, baskı altında olmaması ve otoriteden yoksun bir şekilde davranış sergilemesi anlamlarına gelmektedir.¹⁷⁹ Siyasi anlamda özgürlükten bahsedildiğinde otorite karşılığı terimi kullanılmaktadır. Nitekim otoritenin olduğu bir yerde kişi özgürlüğünün ne derece sağlıklı olabileceği tarih boyunca tartışılmış bir meseledir. Kimi filozoflar, özgürlüğün olduğu yerde siyasi otoritenin olmaması gerektiğini savunurken kimi filozoflarsa çeşitli yönetim şekillerinin (örneğin; demokrasi veya ileri demokrasi) insanın özgürlük alanını savunabilecek, devletin yetkilerinin sınırlarını belirleyecek düzeyde olduğunu ileri sürmüşlerdir.¹⁸⁰

Prens Sabahattin için özgürlük, milletin monarşi yönetiminden kurtulması, meşrutî yönetimin tam olarak uygulanması ve bireyselliğin sağlanmasıyla mümkündür.¹⁸¹ Prens Sabahattin, bireyin özgürleşmesi noktasında meşrutî yönetimi savunmuştur fakat Prens Sabahattin için o dönemin koşullarında savunulabilecek en uygun yönetim şekli meşrutiyet olduğu için onu savunmuştur. Osmanlı Devleti'nin o döneme göre kabul edebileceği başka bir yönetim biçimi bulunmamaktaydı.¹⁸²

Son olarak üzerinde durulması gereken bir konu da hak ve mülkiyettir. Prens Sabahattin aldığı batılı tarzdaki eğitimle birlikte her bireyin tam anlamıyla özgür olması gerektiğini düşünen biridir. Ona göre kişinin özgürlüğü ona çeşitli haklar da sunacaktır. Bu haklar, kişinin eğitim ve sağlık gibi haklarının yanı sıra siyasi hayatta kendini göstermesini ve temsil etmesini de sağlayan hakları kapsar. Meşrutî rejim sağlıklı şekilde yürütülseydi, herkesin kendisini temsil etme hakkı olacaktı.¹⁸³

Prens Sabahattin'in ifade ettiği bu hususlar, devletin kendi yapı ve uygulamaları ile ilgilidir. Bundan dolayı Prens Sabahattin, daha çok devletin işleyişine yönelik eleştirilerde bulunmuştur.

¹⁷⁸ Nezahet, *Prens Sabahattin'in Hayatı ve İlmi Müdafaaaları*, 71-72.

¹⁷⁹ Jhon Stuart Mill, *Hürriyet Üstüne*, çev. Mehmet Osman Dostel (Ankara: Liberte Yayınları, 2004), 22.

¹⁸⁰ F. A. Hayek, *The Constitution of Liberty* (Chicago: The University of Chicago Press, 1960), 33.

¹⁸¹ Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, 83.

¹⁸² Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, 101.

¹⁸³ Kuran, *İnkılap Tarihimiz ve İttihat-Terakki*, 151.

4. SONUÇ

Prens Sabahattin'in siyaset felsefesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun 19. yüzyıldaki durumunu anlamaya ciddi katkılar sağlayan önemli bir konudur. Onun siyaset felsefesi, toplumsal adalet, özgürlük, demokrasi, iktidar ilişkileri gibi temel kavramlar üzerinde yoğunlaşarak siyaset felsefesine de önemli katkılar sunar.

Prens Sabahattin'in siyasi görüşleri ve siyaset felsefesi, çağının aydınları gibi Batı'ya yönelik bir hayranlık, liberal düşünce, hoşgörü, demokrasi ve eşitlik prensiplerine dayanmaktadır. Prens Sabahattin, siyasi reformlar ve modernleşmeyle birlikte toplumsal dönüşümün gerçekleşmesini savunmuş ve Osmanlı İmparatorluğu'nun ayakta kalabilmesi için demokratik bir siyasi yapıya ihtiyaç olduğunu vurgulamıştır. Aynı zamanda, etnik, dini ve kültürel farklılıklara saygı gösterilmesi gerektiğini ve toplumsal eşitlik ilkesinin önemli olduğunu ifade etmiştir.

Prens Sabahattin'in siyasi görüşleri, o dönemin sosyal, siyasi ve ekonomik koşullarından etkilenmiştir. Ancak, düşünceleri, liberal ve hoşgörülü bir yaklaşımı yansıtması açısından önemlidir. Prens Sabahattin'in fikirleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun modernleşme sürecinde ve siyasi reformlar konusundaki tartışmalarda bir yol gösterici olarak değerlendirilebilir.

Binaenaleyh Prens Sabahattin'in siyasi düşünceleri, çağdaş siyasi düşüncenin temel ilkeleriyle örtüşmektedir. Adaletin ve özgürlüğün önemini vurgulayan düşünceleri, toplumsal dönüşümün ve demokratik yönetimin gerekliliğini dile getirir. Bu perspektif, hem kendi döneminin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki siyasi sorunlarına eleştirel bir yaklaşım sunar hem de günümüz siyasi tartışmalarına ışık tutar.

Prens Sabahattin, kendi siyaset anlayışının bir sonucu olarak eleştirel bir bakış açısıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun kendi dönemindeki siyasi atmosferini analiz eder. Toplumun her kesimine karşı adil olmadığını düşündüğü bir yönetim ve haksız bir iktidar ilişkisi üzerinde durarak, toplumsal sorunların kaynağını tespit eder. Onun siyaset felsefesi, bu sorunların çözümü için öneriler sunar ve toplumsal dönüşümün gerekliliğini vurgular. Çözüm önerileri, adaletsiz bir tutum sergilediğini düşündüğü yönetimin ve haksız iktidar ilişkilerinin ortadan kaldırılmasına yönelik temel ahlâkî ilkeleri içermektedir. Ki aslında bu çözüm önerileri, evrensel hukukun da ısrarla vurguladığı ilkelere ibarettir.

Prens Sabahattin'in düşünceleri, sadece dönemin Osmanlı İmparatorluğu'na özgü olmaktan öte, günümüz siyasi tartışmalarına da önemli katkılar sunar. Toplumsal adalet, özgürlük, demokrasi gibi kavramlara vurgusu, günümüzdeki siyasi hareketlerin ve reformist akımların temelini oluşturan ilkelerle paralellik arz eder.

Prens Sabahattin'in siyaset felsefesinin değeri hem tarihsel bir perspektif sunmasına hem de günümüz siyasi tartışmalarına katkı sunmasına dayanmaktadır. Düşünceleri, siyasi düşünce tarihinde önemli bir yer edinmiş ve döneminin siyasi atmosferine de etki etmiştir.

Prens Sabahattin'in siyaset felsefesi, siyasi düşünceye ilgi duyan herkes için önemli bir kaynak olma özelliği taşımaktadır. Onun bu konudaki düşüncelerini anlamak ve değerlendirmek farklı bir perspektiften olayları değerlendirme imkânı da sunacaktır.

Prens Sabahattin'in siyaset felsefesini anlamak, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemini ele alan önemli bir Osmanlı aydınının siyasi düşüncelerini derinlemesine anlamak, o dönemin siyasî olaylarını bir de onun gözünden görmek ve değerlendirmek demektir. Zira Prens Sabahattin'in siyasi düşüncesi, liberal, demokratik ve Osmanlıcılık temelli bir yaklaşımı kapsıyordu. Siyasi, ekonomik ve toplumsal alanlarda reformlar ve adalet üzerinde duruyordu. Ancak bu özelliklerin daha derinlemesine incelenmesi için Prens Sabahattin'in eserlerinin ve yazılarının detaylı bir analizinin yapılması gerekmektedir.

1948 tarihinde İsviçre'de hayatını kaybeden Prens Sabahattin, Türk düşünce tarihinde etkili bir figür olarak anılmaktadır. İdeolojik görüşleri ve yazdığı eserlerle Osmanlı ve Türk siyaset felsefesine önemli katkılar sağlamıştır.

KAYNAKLAR

- Akkaya, Rukiye. *Prens Sabahattin*. Ankara: Liberte Yayınları, 2005.
- Alkan, Türker. *Siyasal Ahlak ve Siyasal Ahlaksızlık*. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1993.
- Arslan, Ahmet. *İlkçağ Felsefe Tarihi*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007.
- Arslan, Ahmet. *İslam Demokrasi ve Türkiye*. Ankara: Vadi Yayınları, 1999.
- Badie, Bertrand. *Les deux états: Povuar et société en terre de İslâm*. Paris: Fayard, 1986.
- Barry, Norman. *Modern Siyaset Teorisi*. çev. Mustafa Erdoğan - Yusuf Şahin. Ankara: Liberte Yayınları, 2004.
- Bayur, Yusuf Hikmet. *Türk İnkılabı Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1991.
- Berkes, Niyazi. *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. İstanbul: Türk Tarih Kurumu, 2000.
- Buharî, Ebu Abdillah Muhammed İbn İsmail. *es-Sahih*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Bulut, Yücel. "Bir Sultanzadenin Yönetim Algısı". *Anlayış* 10 (2004), 87-88.
- Celkan, Yıldırım Hikmet. *Türk Sosyolojisinin Mimarı Ziya Gökalp Ziya Gökalp Sempozyumu Bildirileri*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Yayınları, 1989.
- Çağatay, Tahir. *Le Pay, İctimai Nazariyeler Tarihi*. ed. Hans Freyer. Ankara: Ankara Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1968.
- Çelik, Celaleddin. "Gökalp'in Bir Değişim Dinamiği Olarak Kültür-Medeniyet Teorisi". *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1/21 (2016), 43-63.
- De Boer, T. J. *İslamda Felsefe Tarihi*. çev. Yaşar Kutluay. İstanbul: Anka Yayınları, 2001.
- Demolins, Edmond. *Anglo-Saksonların Üstünlüğünün Sebepleri Nelerdir?* çev. A. Fuad - A. Naci. Ankara: Pagem Akademi Yayıncılık, 2017.
- Doğrul, Ömer Rıza. *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*. İstanbul: Çağ Yayınları, 1986.
- Durukan, K. "Prens Sabahattin ve İlm-i İctima, Türk Liberalizminin Kökenleri". *Modern Türkiyede Siyasi Düşünce*. thk. Murat Gültekin - Tanıl Bora. İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.

- Eryılmaz, Bilal. *Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme*. İstanbul: İşaret Yayınları, 2017.
- Farabi. *el-Medinetu'l-Fazıla*. çev. Nafiz Danışman. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2001.
- Farâbî, Ebu Nasr. *es-Siyâse*. thk. Fuad Abdulmun'im Ahmet. İskenderiye: Muessesetu Şebâbi'l-Cemâe, 1431.
- Fîrûzâbâdî, Mecduddîn Ebu Tahir el-. *el-Kâmusu'l-Muhît*. thk. Mektebetu't-Tahkîki't-Turâs. Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 2005.
- Gazali, Ebu Hamid Muhammed İbn Muhammed. *İhyâu 'Ulûmi'd-Dîn*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1431.
- Göze, Ayferi. *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*. İstanbul: Beta Yayınları, 2003.
- Günter, P. *Büchner*. Hannover: byy, 1965.
- Gürsoy, Şahin - Çapcıoğlu, İhsan. "Bir Türk Düşünürü Olarak Ziya Gökalp: Hayatı, Kişiliği ve Düşünce Yapısı Üzerine Bir İnceleme". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 47/2 (01 Ağustos 2006), 89-98.
- Hamidullah, Muhammed. *Vesâiku's-Siyâsiyye li'Ahdi'n-Nebevî ve'l-Hilâfeti'r-Râşide*. Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1985.
- Hançerlioğlu, Orhan. *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2015.
- Hayek, F. A. *The Constitution of Liberty*. Chicago: The University of Chicago Press, 1960.
- Heywood, Andrew. *Siyaset*. çev. Bekir B. Özipek. Ankara: Liberte Yayınları, 2006.
- İbn Haldun. *Mukaddime*. çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergah Yayınları, 2020.
- İbn Hambel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed. *Müsnedu İmam Ahmed b. Hanbel*. thk. Ahmed Muhammed Şakir. Kahire: Daru'l-Hadis, 1416.
- İbn Manzûr, Muhammed İbn Mukrim. *Lisânu'l-'Arab*. Beyrut: Dâru's-Sadr, 1414.
- İbn Rüşd, Ebu'l-Velîd Muhammed İbn Ahmed İbn Muhammed İbn Ahmed. *Bidâyetu'l-Muctehid ve Nihâyetu'l-Muktesid*. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2004.
- İbn Rüşd, Ebu'l-Velîd Muhammed İbn Ahmed İbn Muhammed İbn Ahmed. *Faslu'l-Makâl*. thk. Muhammed Ammare. yy: Dâru'l-Me'arif, 1431.

- İbn Sina, el-Huseyn İbn Abdullah. *es-Siyâse*. thk. Abdulmun'im Ahmet. İskenderiye: Muessesetu Şebâbi'l-Cemâe, 1431.
- İbnülemin İnal, Mahmut Kemal. *Son Asır Türk Şairleri*. İstanbul: Dergah Yayınları, 2000.
- İnalcık, Halil. *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı*. İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2016.
- Johann, E. *George Büchner*. Hamburg: yy, 1958.
- Kalaycıoğlu, Ersin - Sarıbay, Ali Yaşar. *Tanzimat: Modernleşme Arayışı ve Siyasal Değişme*. İstanbul: Beta Yayınları, 1968.
- Kansu, Aykut. *1908 Devrimi*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2015.
- Kapani, Münci. *Politika Bilimine Giriş*. Ankara: İletişim Yayınları, 1995.
- Karpat, Kemal H. *Türk Demokrasi Tarihi Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller*. İstanbul: Afa Yayınları, 1995.
- Keyder, Çağlar. *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1982.
- Kongar, Emre. *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1995.
- Kongar, Emre. *Türk Toplum Bilimcileri*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1999.
- Korlaelçi, Murtaza. "Le Play Mektebi ve İlk Türk Temsilcisi Prens Sabahattin Bey". *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (1983), 31-58.
- Köker, Levent - Ağaoğulları, Mehmet Ali. *İmparatorluktan Tanrı Devletine*. Ankara: İmge Yayınları, 2001.
- Köse, Hızır Murat. "Siyaset". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 37. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009.
- Kösemihal, Nurettin Şazi. *Sosyoloji Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1989.
- Kuran, Ahmet Bedevi. *İnkılap Tarihimiz ve İttihat-Terakki*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1965.
- Mardin, Şerif. *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2015.

- Mevdudî, Ebu'l-A'la. "Kur'ân'ın Ekonomik ve Politik Öğretileri". çev. Fatma Bostan. *İslam Düşünce Tarihi*. ed. M.M. Şerif. İstanbul: Pınar Yayınları, 1994.
- Michot, Y. "Al-Fârâbî And His Influence On The Early Avicenna: The Evidence From The Kitâb Al-Mabda' Wa L-Ma'Âd". Ankara, 2005.
- Mill, Jhon Stuart. *Hürriyet Üstüne*. çev. Mehmet Osman Dostel. Ankara: Liberte Yayınları, 2004.
- Mütercim Âsım Efendi. *el-Okyânûsu'l-Basît fî Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît Kâmusu'l-Muhît Tercümesi*. ed. Mustafa Koç. çev. Mustafa Koç - Tanrıverdi Eyyüp. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013.
- Neccar, F. "İslâm Politika Felsefesinde Siyaset". *İslam'da Siyaset Düşüncesi*. ed. Kazım Güleşyüz. İstanbul: İnsan Yayınları, 1995.
- Neşşar, Ali Sami en-. *Neş'etu'l-Fikri'l-Felsefi fi'l-İslâm*. Kahire: Dâru'l-Me'arif, 1974.
- Nezahet, Nurettin Ege. *Prens Sabahattin'in Hayatı ve İlmi Müdafaaaları*. İstanbul: Güneş Neşriyat & Fakülteler Matbaası, 1977.
- Ortaylı, İlber. *Gelenekten Geleceğe*. İstanbul: Ufuk Kitapları, 2004.
- Ortaylı, İlber. *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*. İstanbul: Kronik Kitap, 2019.
- Önen, N. - Reyhan, C. *Mülkten Ülkeye: Türkiye'de Taşra İdaresinin Dönüşümü (1839-1929)*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2011.
- Önsoy, Rifat. *Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii ve Sanayileşme Politikası*. Ankara: Kültür Yayınları, 1988.
- Özavcı, Ozan. "Prens Sabahattin'in Fikri Kaynakları: Le Play ve Toplumbilim". *Doğu-Batı* 4 (ts.), 231-258.
- Öztuna, Yılmaz. *Osmanlı Devleti Tarihi 2 - Medeniyet Tarihi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2004.
- Parla, Taha. *The Social and Political Thought of Ziya Gökalp 1876-1924*. Leiden E.J. Brill, ts.
- Poole, Stanley Lane. *Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları*. çev. Can Yücel. Ankara: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1988.

- Prens Sabahattin. *Gönüllü Sürgünden Zorunlu Sürgüne*. thk. Mehmet Ö. Alkan. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007.
- Prens Sabahattin. *İttihat ve Terakki'ye Açık Mektuplar*. thk. Ahmet Zeki İzgöer. İstanbul: DBY Yayınları, 2013.
- Prens, Sabahattin. *Teşebbüs-i Şahsî ve Tevsi-i Me'zuniyet Hakkında Bir İzah*. İstanbul: Buruc Yayınları, 1999.
- Prens Sabahattin. *Türkiye Nasıl Kurtulabilir?* çev. İnanç Keser. İstanbul: Bilgiesu Yayıncılık, 2002.
- Ramsaur, Ernest E. *Jön Türkler ve 1908 İhtilali*. çev. Nuran Yavuz. İstanbul: Sander Yayınları, 1972.
- Reyhan, C. "Prens Sabahattin". *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.
- Rousseau, Jean Jacques. *Toplum Sözleşmesi*. çev. Vedat Günyol. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019.
- Strauss, Leo. *Politika Felsefesi Nedir?* çev. Solmaz Zelyut. İstanbul: Paradigma Yayınları, 2000.
- Swingewood, Alan. *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*. çev. Osman Akınhay. İstanbul: Agora Kitaplığı, 2010.
- Şeref Efendi, Abdurrahman. *Tarih Münasebetleri*. çev. Enver Koray. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1985.
- Taberî, Muhammed İbn Cerîr. *Târihu'l-Umem ve'l-Mulûk*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Alemiyye, 2008.
- Tanyol, Cahit. *İctimai Monografi Hazırlıkları*. yy: byy, 1942.
- Teyâlisi, Ebu Dâvud Süleyman İbn Davud İbn el-Cârud et-. *Musnedu Ebi Dâvud et-Teyâlisi*. thk. Muhammed Abdulmuhsin. Mısır: Dâru Hicr, 1999.
- Tezel, Yahya Sezai. *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1986.
- Türk Dil Kurumu. *Türkçe Sözlük*. Ankara: TDK Yayınları, 1991.

Tütengil, C. Orhan. "Prens Sabahattin (1877-1948)". *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi*, 4-5.

Uçman, Abdullah. "Prens Sabahattin". C. XXXIV. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007.

Ülken, Hilmi Ziya. *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*. İstanbul: Ülken Yayınları, 1979.

Yılmaz, Mustafa. *Bir Eğitim Adamı Olarak Prens Sabahattin*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2001.

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı	Abdullah Safa ÇELİK
Yabancı Dili	İngilizce, Arapça
Orcid Numarası	0009-0006-6452-2213
Ulusal Tez Merkezi Referans Numarası	10603463
Lise	Samsun Anadolu İmam Hatip Lisesi (12/06/2009)
Lisans	Ondokuz Mayıs Üniversitesi-Eğitim Fakültesi-Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği (09/06/2014)
Yüksek Lisans	
Mesleki Deneyim	<p>MEB - Müdür Yardımcısı - Şehit Ümit Karamustafa Ortaokulu (ORDU/FATSA) - 08.2023 - (Halen)</p> <p>MEB - Müdür Yardımcısı - Çamaş Şehit Şener Karadere İmam Hatip Ortaokulu (ORDU/ÇAMAŞ)- 08.2018 - 07.2023</p> <p>MEB - Öğretmen - Edirli Kocaman Ortaokulu (ORDU/ÇAMAŞ) - 06.2017 - 08.2018</p> <p>MEB - Öğretmen - Çamaş Türk Telekom Çok Programlı Anadolu Lisesi (ORDU/ÇAMAŞ)- 02.2017 - 06.2017</p> <p>MEB - Öğretmen - Çamaş Şehit Şener Karadere İmam Hatip Ortaokulu (ORDU/ÇAMAŞ) - 09.2014 - 02.2017</p>
Akademik Çalışmalar	1. 4. Uluslararası Sosyal Beşeri Ve Eğitim Bilimleri Kongresi “Prens Sebahattin Felsefesinde Le Play Ekolu Ve Edmond Demolins Etkisi” Bildirisi